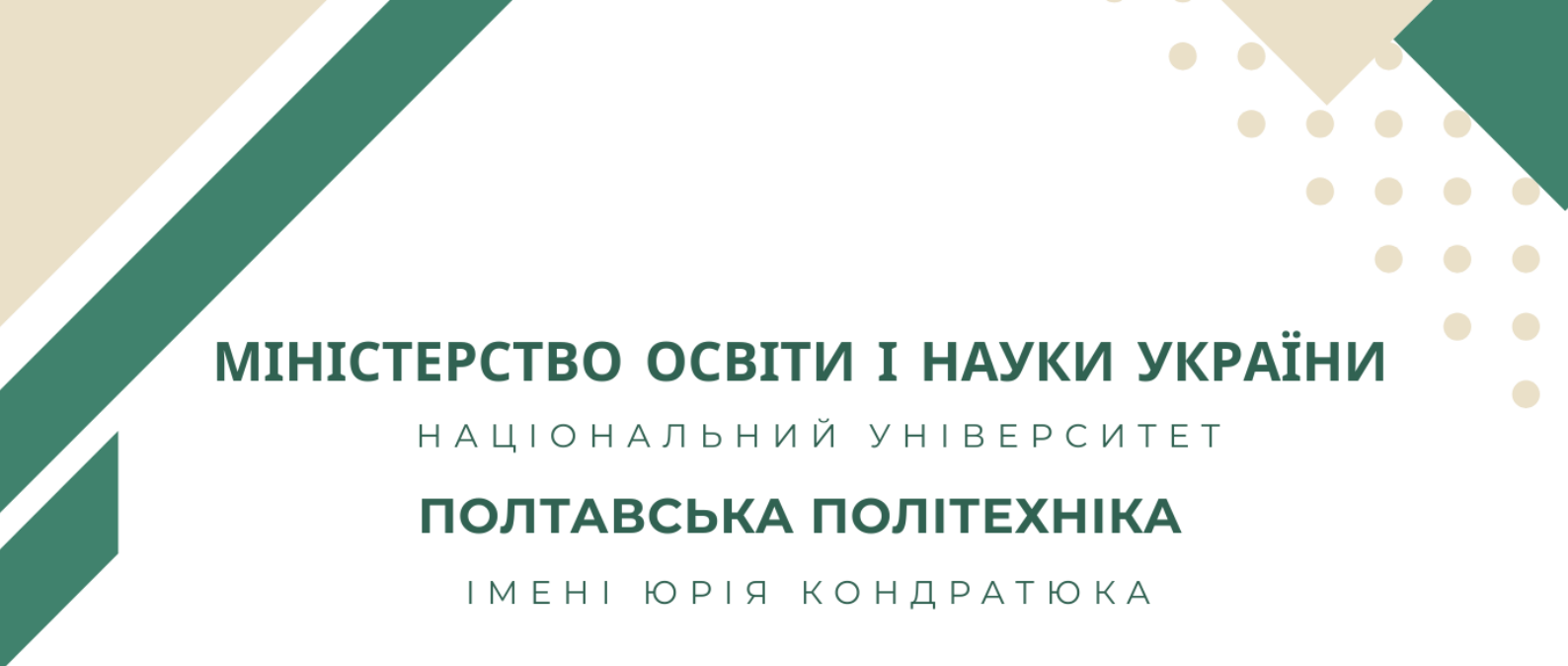

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ПОЛТАВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА

ІМЕНІ ЮРІЯ КОНДРАТЮКА

**РЕАЛІЗАЦІЯ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ
В УМОВАХ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ:
ЕКОНОМІЧНІ, ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА
СТРАТЕГІЧНІ АСПЕКТИ**

МОНОГРАФІЯ

Полтава – 2026

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет
«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

**РЕАЛІЗАЦІЯ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ
В УМОВАХ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ:
ЕКОНОМІЧНІ, ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА
СТРАТЕГІЧНІ АСПЕКТИ**

МОНОГРАФІЯ

ПОЛТАВА - 2026

УДК 330.34:001.891](477)"366"(02)

P31

*Рекомендовано Вченою радою
Національного університету "Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка"*

Рецензенти:

Богдан Наталія, доктор економічних наук, професор кафедри туризму і готельного господарства Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова

Кубатко Олександр, доктор економічних наук, професор кафедри економіки, підприємництва та бізнес-адміністрування Сумського державного університету

Пархоменко Наталія, доктор економічних наук, доцент, головний науковий консультант головного науково-експертного управління апарату Верховної ради України

Реалізація цілей сталого розвитку в умовах українських реалій: економічні, організаційні та стратегічні аспекти: монографія / за загальною редакцією В.П. Дубіщева. Полтава, Національний університет "Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка", 2026. 244 с.

Монографія «Реалізація цілей сталого розвитку в умовах українських реалій: економічні, організаційні та стратегічні аспекти» присвячена науковому аналізу механізмів інтеграції принципів сталого розвитку в економічну, соціальну та екологічну політики України в умовах воєнного стану та повоєнної трансформації. У дослідженні обґрунтовано концепцію сталості як фундаментальної детермінанти відновлення держави.

У праці запропоновано концепт «інституційно-поведінкового дисонансу» як ключового бар'єра впровадження інновацій у сфері сталого розвитку в умовах екстремальної невизначеності, а також розроблено матрицю деблокування інноваційного потенціалу. Особливу увагу приділено територіальному виміру: систематизовано засади урбан-маркетингу як інструменту відтворення міської ідентичності, запропоновано авторські дефініції термінів «сталий брендинг територій» та «повоєнний урбан-наратив».

Практична значущість роботи полягає у розробці рекомендацій для трьох рівнів управління: на макрорівні – формування державної політики сталого землекористування та «зеленого» фінансування; на мезорівні – розбудови регіональних інноваційних систем; на мікрорівні – оптимізації ESG-стратегій у фармацевтичній, аграрній та будівельній галузях.

Зміст монографії розкривається у трьох розділах, підготовлених творчим колективом науковців, що дозволило забезпечити багатоаспектний розгляд обраної проблематики:

Розділ 1. Сталий розвиток в умовах війни: інституційні та стратегічні виміри (автори: Шарий Г. І., Дубіщев В. П., Жовнір Н. М., Чижевська М. Б.).

Розділ 2. Просторовий вимір сталого розвитку: території, управління, моделювання (автори: Кулакова С. Ю., Григор'єва О. В., Кобець С. П., Івасенко О. А., Щербініна С. А., Шевченко О. М.).

Розділ 3. Роль бізнесу в реалізації принципів сталого розвитку (автори: Міняйленко І. В. Кісиль А.О., Чичуліна К. В., Добрянська В. В., Івасенко О. А., Коваль А. К., Кір'ян О. І.).

Загальне наукове редагування – д.е.н., проф. Дубіщев Віктор Петрович

Монографія розрахована на науковців, державних службовців, фахівців з управління, представників бізнесу та студентів економічних спеціальностей.

Відповідальність за зміст, вірність викладу фактичного матеріалу та дотримання правил правопису покладається на авторів.

Ключові слова: цілі сталого розвитку, інституційно-поведінковий дисонанс, урбан-маркетинг, Цілі сталого розвитку, земельні відносини, екофілософія, циркулярна економіка, повоєнна реконструкція, екологічна безпека, територіальний розвиток.

ISBN 978-617-8894-02-3

©колектив авторів, 2026

ЗМІСТ:

	Стор.
Вітальне слово	4
Передмова	5
Розділ 1. СТАЛИЙ РОЗВИТОК В УМОВАХ ВІЙНИ: ІНСТИТУЦІЙНІ ТА СТРАТЕГІЧНІ ВИМІРИ	5
1.1. Інституціональний зміст сталого розвитку земельних відносин в Україні <i>Шарий Г.І., Дубіщев В.П.</i>	5
1.2. Новітні стратегії розвитку національної економіки під впливом війни в Україні <i>Жовнір Н.М.</i>	44
1.3. Інституційні та поведінкові чинники впровадження інновацій сталого розвитку у бізнес-секторі України <i>Чижевська М.Б.</i>	49
Розділ 2. ПРОСТОРОВИЙ ВИМІР СТАЛОГО РОЗВИТКУ: ТЕРИТОРІЇ, УПРАВЛІННЯ, МОДЕЛЮВАННЯ	64
2.1. Теоретичні засади формування конкурентоспроможності регіону в контексті сталого розвитку <i>Кулакова С.Ю., Григор'єва О.В.</i>	64
2.2. Просторовий розвиток територій: категоріальний аналіз <i>Кобець С.П.</i>	85
2.3. Урбан-маркетинг як дієвий інструмент брендингу територій у процесі відбудови <i>Івасенко О.А.</i>	102
2.4. Інтегральна оцінка розвитку будівельної галузі України в умовах воєнного стану <i>Щербініна С.А., Шевченко О.М.</i>	140
Розділ 3. РОЛЬ БІЗНЕСУ В РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ	153
3.1. "Green solutions" in the business activities of an agricultural enterprise <i>Міняйленко І.В., Кисіль А.О.</i>	153
3.2. Удосконалення маркетингової діяльності та комунікаційної політики фармацевтичного підприємства як складової економічної сталості та соціальної відповідальності <i>Чичуліна К.В., Добрянська В.В.</i>	162
3.3. Маркетингове партнерство бізнесів як інструмент реалізації Цілей сталого розвитку ООН <i>Коваль А.К., Івасенко О.А.</i>	210
3.4. Інституалізація циркулярної економіки в аспекті визначення добробуту суспільства <i>Кір'ян О.І.</i>	228
УЗАГАЛЬНЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ	236
РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ, МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА БІЗНЕСУ	241
ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	246

Вітальне слово

Шановні читачі!

Вітаємо вас у колі тих, хто зацікавлений у поглибленому розумінні сучасних викликів сталого розвитку та стратегій їх подолання в українському контексті. Ця монографія є результатом колективного наукового пошуку авторів, спрямованого на розвиток економічної, організаційної та стратегічної думки щодо реалізації Цілей сталого розвитку в умовах воєнної та повоєнної трансформації суспільства.

Актуальність видання зумовлена викликами перед якими постала Україна: необхідністю детермінації нових підходів до відбудови інфраструктури, ревіталізації економічної активності та формування оновленої міської ідентичності. У цьому контексті критично важливим є синергія теоретичного осмислення та прикладних рішень, що забезпечують створення економічно ефективних, соціально справедливих та екологічно безпечних моделей розвитку.

Видання пропонує системний аналіз процесів імплементації Цілей сталого розвитку в Україні. Серед ключових завдань дослідження – релевантна адаптація світового досвіду до національних реалій, критична оцінка наявних практик управління та розробка науково обґрунтованих рекомендацій для органів державної влади, місцевого самоврядування та представників бізнесу.

Висловлюємо вдячність за інтерес до нашої праці. Сподіваємося, що представлені матеріали стануть дієвим інструментом для наукової спільноти та практиків, які формують майбутнє України на засадах сталості та відповідальної співпраці. Сподіваємося, що результати проведеного дослідження сприятимуть подальшим науковим дискусіям та стануть підґрунтям для майбутніх розробок.

*З повагою,
колектив авторів
Національного університету
«Полтавська політехніка імені
Юрія Кондратюка»
Полтава, 2026*

Передмова

Пропонована монографія є результатом наукового осмислення складних трансформаційних процесів, що відбуваються в Україні в умовах глобальних викликів та воєнного стану. У цьому контексті дослідження механізмів і практик реалізації Цілей сталого розвитку набуває стратегічного значення: воно постає не лише як фундаментальна наукова проблема, а як пріоритетне суспільне завдання, спрямоване на повоєнне відновлення держави на засадах економічної ефективності, соціальної справедливості та екологічної безпеки.

Методологічний базис дослідження сформовано на засадах системного, інституційного та міждисциплінарного підходів, що дозволяють інтерпретувати сталий розвиток як складне багатовимірне явище. У процесі роботи застосовано комплекс методів наукового пізнання: порівняльний аналіз, кейс-стаді, метод експертних оцінок та економіко-математичне моделювання. Це дозволило обґрунтувати авторські пропозиції щодо інституційного забезпечення Цілей сталого розвитку на ієрархічних рівнях – від державного управління до формування корпоративних стратегій. Особливу увагу зосереджено на методичному інструментарії оцінювання ефективності партнерських ініціатив, «зелених» інновацій та сучасних маркетингових практик у контексті парадигми сталого розвитку.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в теоретичному обґрунтуванні та розробленні практичних підходів до реалізації Цілей сталого розвитку в Україні, а саме: дістало подальший розвиток визначення специфіки трансформації інституційного середовища під впливом воєнного стану, що дозволило адаптувати стратегії сталого розвитку до умов екстремальної невизначеності; удосконалено концептуальні положення щодо інтеграції принципів ЦСР у державну та галузеву політику (зокрема економічну, земельну та маркетингову), що базуються на синергії екологічних стандартів та економічних пріоритетів; аргументовано роль багатостороннього партнерства між бізнесом, владою, громадою та міжнародними структурами як основного механізму досягнення цілей сталого розвитку; запропоновано авторську модель «зеленого маркетингу» як інструменту соціальної координації та створення спільної цінності (shared value); сформовано територіально-орієнтований підхід до відновлення міст і регіонів, що ґрунтується на принципах сталого урбанізму та відтворення ідентичності територій, які зазнали руйнувань.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх безпосередньої імплементації в діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання. Результати дослідження можуть бути використані для: удосконалення нормативно-правового базису регулювання земельних, будівельних та екологічних відносин з урахуванням вимог воєнного стану та євроінтеграційних процесів; розроблення регіональних стратегій та програм комплексного відновлення територій на засадах сталого розвитку; формування та адаптації корпоративних стратегій соціальної відповідальності (CSR) та впровадження стандартів ESG-трансформації у реальному секторі економіки; проектування ефективних моделей сталого брендингу територій та комунікаційних стратегій просування соціально значущих ініціатив; використання в освітньому процесі під час підготовки фахівців за спеціальностями «Економіка», «Маркетинг», «Публічне управління та адміністрування», а також при розробці спеціалізованих курсів з аграрного менеджменту та екологічної безпеки.

Автори висловлюють щиру вдячність науковим рецензентам, колегам та учасникам фахових дискусій за конструктивні зауваження та цінні поради, що сприяли суттєвому покращенню змісту та якості дослідження.

Колектив авторів
Полтава, червень 2026 року

Розділ 1. СТАЛИЙ РОЗВИТОК В УМОВАХ ВІЙНИ: ІНСТИТУЦІЙНІ ТА СТРАТЕГІЧНІ ВИМІРИ

УДК 332.34:330.341.1(477)

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ЗМІСТ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Шарий Г.І., доктор економічних наук, професор. Національний університет “Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка”

Дубіщев В.П., доктор економічних наук, професор. Національний університет “Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка”

Інститути є фундаментом для функціонування будь-якого організованого суспільства за часів існування людської цивілізації. Вони відображають потенціальні ресурсні можливості тих, хто їх запроваджує, впливають на розподіл влади, урегульовують конфлікти та підтримують стабільність у суспільстві. Незадовільна інституційна база призводить до економічного хаосу у визначенні подальшого соціально-економічного розвитку та орієнтації економічних агентів на одержання ренти і її перерозподіл.

Фундаментом і ключовою концепцією інституціональної теорії виступають інститути. Існує багато визначень поняття. Один із засновників інституціоналізму Т. Веблен вважав, що інститутами є стійкі звичаї. Науковець В. Ніл запропонував власне тлумачення поняття «інститут» як сукупність трьох взаємодоповнювальних елементів (рис 1.1.1) [1]:

Рисунок 1.1.1 - Структура поняття «економічний інститут» за В. Нілом

Джерело: сформовано авторами

Наприклад, у формуванні економічного механізму регулювання земельних відносин у сільському господарстві найбільш суттєвим питанням є територіальне державне регулювання, адекватне регіональним умовам ведення господарства та вимоги сталого розвитку сільських територій. За останні роки, в умовах ринкової трансформації, розвиток обігу земель зазнав змін, в Україні в результаті проведення новітньої земельної реформи сформовано інститут земельної приватної власності на землю у вигляді індивідуального, спільно-часткового, спільно-сумісного, колективного, спадкового володіння, користування і розпорядження землею. Але часто приватні інтереси ідуть всупереч суспільним інтересам сталого розвитку.

Ураховуючи наявність ризиків, країни Європи сформували відповідні умови для існування інститутів приватної, державної та комунальної власності на землю, функціонування останніх в умовах активного економічного обігу земель та накопичили досвід щодо обмеження вільного обороту й економічного обігу земель, особливо сільськогосподарського призначення.

Обмеження, перш за все, охороняють селянина та екологічні інтереси сталого розвитку і переоцінювати можливості сучасного українського селянства, особливо економічні, не варто. Адже головний негатив новітньої аграрної реформи в Україні – це те, що більшість власників землі не працюють на ній і не тільки через небажання, а й через відсутність економічних ресурсів та націлені на отримання економічної вигоди через отримання високої орендної плати.

На території України найбільші площі деградованих і малопродуктивних земель є у степовій (1619,7 тис. га) та лісостеповій зонах (1608,5 тис. га), а найменше у Кримській (49,1 тис. га) та Карпатській гірських областях (136,5 тис. га), які вимагають заходів консервації та меліорації.

На сучасному етапі розвитку сільського господарства одним з головних напрямів державної політики є вдосконалення інституційного механізму земельного сталого розвитку: (рис. 1.1.2).

Роль держави у формуванні інституційного механізму обігу земель

Політика держави:
сукупність комплексних дій, направлених на вирішення політичних,
економічних, правових, соціальних та інших питань регулювання
земельних відносин

Функції держави у сфері земельних відносин

Забезпечення інституту земельних відносин інституційною структурою	Забезпечення збалансованого розвитку елементів інституційного механізму земельних відносин	Створення єдиної правової основиекономіки земельних відносин	Забезпечення захисту прав власності на землю	Удосконалення процесу формування земельних відносин	Забезпечення соціального розвитку села. Локальний характер обігу земель
--	---	--	---	--	---

Рисунок 1.1.2 - Роль держави у формуванні інституційного механізму ринку земель

Джерело: сформовано авторами

Розглядаючи проблеми формування цивілізованих інститутів землеволодіння та землекористування, більшість вчених основний акцент роблять на формуванні та вдосконаленні господарських правових, директивних та організаційних механізмів,

інструментів і схем інституційних перетворень, часто ігноруючи вимоги і механізми сталого розвитку.

Потрібно визначити інституційну роль держави, як одного з основних суб'єктів формування інститутів сталого обігу і обороту земель та функції щодо застосування механізмів державного регулювання ринку (наприклад, у період дестабілізації земельних відносин в результаті інфляційних процесів) і у першу чергу, щодо ринку земель сільськогосподарського призначення з особливо цінними ґрунтами, які є основою національного багатства та одним з основних факторів впливу нарівень формування цін на продукцію аграрного сектора економіки.

Тому для досягнення мети сталого земельного розвитку потрібно передбачити наступне:

- реєстрацію виробничих суб'єктів за місцем розташування земельних ділянок;
- обов'язковість використання земель за проектами землеустрою;
- норми протидії щодо поглинання сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств, особистих селянських господарств, крім випадків їх кооперації та об'єднання, консолідації законними "способами";
- створення виробничих структур з обов'язковою ув'язкою з поселенською мережею для фінансування заходів для боротьби з безробіттям на селі, екологізацією, реконструкцією поселенської мережі, повторного розселення та утримання соціальної інфраструктури.

Формування повноцінного економічного обігу земель в Україні, особливо сільськогосподарського призначення, повинно бути комплексним і багатостороннім – як у правовому, так і в соціально-економічному та політичному аспектах.

Таким чином, функціонування інституційних механізмів розвитку земельних відносин потребує подальшого вдосконалення (зокрема його нормативно-правових основ), формування інституційної структури обігу земель та забезпечення збалансованого розвитку інституцій, які регламентують діяльність суб'єктів, відносин з урахуванням природних, економічних, культурно-історичних особливостей та вимог сталого розвитку України. Необхідно створити умови для розробки ефективної системи захисту прав власності на землі сільськогосподарського призначення, а саме: сформувати повний реєстр земель сільськогосподарського призначення, систему об'єктивної економічної оцінки землі та справедливої системи оподаткування за умов сталого розвитку .

Принциповим, щодо встановлення цін на землю сільськогосподарського призначення, виступає питання за якими методичними підходами будуть проведені експертна і нормативна оцінка. Ключові підходи визначення ціни на землю в Україні передбачає експертна оцінка, але значна кількість вчених розглядає в якості стартової ціни на землю нормативну грошову оцінку (НГО), або рентну концепцію. На думку О.В. Білецької до встановлення системи справедливих ринкових цін на землі сільськогосподарського призначення, грошова оцінка угідь буде залишатись основним фінансовим інструментом, регулюючим обіг земель. В іншому джерелі автори підкреслюють, що питання ціноутворення є головним питанням ринку земель сільськогосподарського призначення і на ринок землі мають виходити стартовою із ціною на рівні нормативної грошової оцінки. Г. Заполовська та С. Білокриницький також зазначають, що НГО дозволяє встановлювати стартові ціни під час продажу певних об'єктів на аукціонах.

В.І. Сафонова теж переконана, що метод грошової оцінки землі є основою розрахунку вартості землі і обчислення повинно включати абсолютну ренту, що говорить нам про досить споріднений підхід порівняно з чинною методикою. Визначення стартової ціни землі на основі грошової оцінки пропонують здійснювати О.І. Гуторов та М.М. Федоров.

В Україні ще немає порозуміння серед наукової та експертної спільноти, якою має бути стартова, або взагалі ринкова ціна сільськогосподарських угідь. До прикладу, Н. Шпик, вважав, що 25 тис.грн. – це навіть не мінімум того, що мали б отримувати селяни за свої наділи.

Розуміння механізму ціноутворення на землю та можливості об'єктивного обчислення вкрай важливі. Основою обчислення цін на ріллю в Україні є рентна концепція.

Сталий розвиток передбачає таку модель взаємовідносин з регіонами й управління ними, яка б відповідала принципам регіональної політики Європейського Союзу, сприяла б становленню нових форм співпраці у форматі “центр-регіони”, загальновизнаних практиці внутрішнього міжрегіонального співробітництва та міжнародної співпраці територій.

Для формування регіональної або базової моделі сталого управління земельними ресурсами необхідна відповідна послідовність програмних елементів, що включає:

- визначення регіональних особливостей існуючих земельних відносин землекористування і доцільність для регіону та громад окремих програм розвитку, особливо прикордонних і прифронтових;
- створення нових адміністративно-управлінських інституцій, розроблення нових або удосконалення існуючих нормативів;
- проведення інвентаризації сформованих земельних ділянок та узагальнення і введення в національну кадастрову систему;
- упорядкування сталого земельно-господарського устрою адміністративно-територіальних утворень (громад);
- створення (вдосконалення) інструментаріїв фінансового управління, фінансова сталість;
- розробка заходів земельного розвитку доступності і функціонування екологічних програм.

Вказана послідовність допоможе з меншими витратами і певним економічним ефектом створити дієву систему сталого управління земельними ресурсами конкретних регіонів України, областей, районів, та громад.

Основними завданнями регіонального (місцевого) сталого управління земельними ресурсами повинні бути:

- координація проведення трансформації земельних відносин;
- здійснення екологічного моніторингу, контролю за використанням і охороною земельних ресурсів;
- організація здійснення сталого землеустрою, заліснення земель і розвиток органічного землеробства та моніторингу земель;
- реалізація державних, регіональних програм сталого раціонального використання та охорони земель, відновлення родючості ґрунтів, поліпшення навколишнього природного середовища та інші заходи.

Ключовими аспектами сталого розвитку державної регіональної земельної політики на

землях сільськогосподарського призначення є:

- розробка критеріїв пошуку ефективних та раціональних користувачів з урахуванням специфіки сільськогосподарського виробництва й інвестиційної забезпеченості агропромислового комплексу регіону;

- формування оптимального балансу земель з різними правами та з урахуванням необхідності забезпечення планомірного розвитку агропромислового комплексу, підвищення інвестиційної привабливості сільськогосподарського виробництва і створення регіонів економічного росту в АПК;

- розробка порядку залучення державних та комунальних земель сільськогосподарського призначення в економічний оборот за умов потреб сталого розвитку, що враховує вимоги забезпечення сталого, цільового і раціонального використання сільськогосподарських земель, розвитку соціальної інфраструктури на селі.

Напрямком регіональної земельної інвестиційної політики і невід'ємним компонентом аграрної політики є стале управління землями виробників залежно від форм власності, реалізація якого вимагає вирішення таких завдань:

- формування раціональної збалансованості бюджетно-фіскальних та інвестиційних норм на вимогу цілей сталого розвитку (ЦСР);

- розвиток орендних відносин на землю та механізмів економічного стимулювання сталого розвитку при введенні економічнообґрунтованої диференціації податків на землю та орендної плати за державні та комунальні землі, що враховує сталий розвиток агроланшафтів та особливості прифронтових і прикордонних територій;

- диференціації розмірів викупних цін земельних ділянок залежно від екологічної сталості та максимального стимулювання органічного землеробства і заліснення земель; стимулювання реалізованого власником екологічно цінного інвестиційного проекту за умови інвестування на розвиток засобів виробництва, включаючи землю;

- пріоритетного надання державних земельних ділянок під розширення карбонового, органічного землеробства, екомеліорації, соціального призначення, лісо – меліорації та інших заходів сталого розвитку;

- реструктуризації та реєстрації підприємств з урахуванням використання, оптимальності розміщення й експлуатації об'єктів виробничого комплексу для забезпечення сталого землекористування, зниження землеємності, соціального розвитку сільських територій.

Регіональна модель сталого управління земельними відносинами повинна враховувати основні цілі на регіональному рівні:

- захист інтересів суспільства, формування продовольчої та екологічної безпеки держави та громадян;

- забезпечення охорони, раціонального сталого використання земель, сталий розвиток регіонів, особливо прикордонних і прифронтових;

- поліпшення якісного стану земель, підвищення ринкової вартості та прибутковості за рахунок органічного землеробства та оздоровлення земель і екомеліорації;

- забезпечення інтересів територіальних громад у процесі розробки та реалізації

комплексних програм та стратегій сталого розвитку;

Вище зазначені ЦСР у сфері земельних відносин слід забезпечити шляхом:

- розмежування повноважень органів державної влади й органів місцевого самоврядування у сфері земельних відносин та їхнього регулювання;
- здійснення діяльності громад з сталого управління земельними ресурсами;
- постійного аналізу та оцінки сталого використання земель різних категорій і цільового призначення у відповідності до ЦСР.

Завдання управління земельними ресурсами місцевих органів влади поділяються між різними органами таким чином:

- міська, селищна і сільська рада (громади) здійснюють прийняття регламентів і програм розвитку території;
- виконавчі органи громад реалізують заходи щодо сталого управління земельними ресурсами громад, перерозподілу земель, регулювання земельного обігу, економічного стимулювання раціонального землекористування, органічного землеробства, заліснення і консервації та ревіталізації земель;
- органи виконавчої влади або державні підприємства здійснюють управління земельними ресурсами державної власності у рамках повноважень на засадах сталого розвитку.

У процесі сталого управління земельними ресурсами місцеві органи повинні керуватися такими положеннями:

- земля належить, як народу України, так і населенню, що проживає на конкретній території, тому необхідна угода між державними, регіональними й місцевими органами виконавчої влади з питань володіння, користування і розпорядження, особливо землями природно-заповідного фонду, а також відповідальності за збереження і використання земельних ресурсів;
- земельні ресурси мають приносити користь суспільству— як місцевому, так і регіону в цілому;
- розмір плати за використання землі повинен визначатися на підставі експертної оцінки землі, відповідно до законодавства і регулюватися органами влади, до власності яких віднесені землі;
- земельний оборот, обіг і ринок земель має відбуватися за правилами, установленими земельним законодавством, але з обов'язковим урахуванням цілей сталого розвитку та особливостей регіону на принципах, передбачених суспільними угодами з розмежування повноважень у сфері володіння, користування і розпорядження земельними ресурсами;

Процеси сталого управління земельними ресурсами в регіоні пов'язані з відмінностями історичних, екологічних, соціальних і економічних умов. Функціональна система сталого управління земельними ресурсами в конкретному регіоні буде відрізнятися від інших, але вона базується на типовій моделі структури державного управління земельними ресурсами.

З усіх зазначених пріоритетних напрямів подальшого розвитку земельної реформи та вдосконалення земельних відносин в аграрній сфері особливу увагу слід приділити вирішенню проблем формування соціально-виваженого ринкового обігу прав на землю

сільськогосподарського призначення. Серед заходів, яких необхідно вжити для забезпечення прозорості ринку прав на землю - його функціонування в інтересах сталого розвитку селянства. Доцільно було б здійснити прийняття змін до Земельного кодексу, або Новий земельний кодекс, або закон "Про обіг земель сільськогосподарського призначення" – окремо від загальних норм "Про ринок земель", що дозволить чітко регламентувати рух земельних ділянок сільськогосподарського призначення та захист прав селян у бік органічного землеробства, заліснення і сталого розвитку.

У цілому в основу формування земельної політики ЦСР на територіях мають бути покладені три принципи:

- забезпечення інституціонального надійного захисту прав власності на землю та розширення ресурсної бази сільського населення, що створює соціально- економічні умови і стимули для інвестицій, які мають першорядне значення для забезпечення стійкого сталого економічного зростання сільських територій;

- сприяння та підтримка на державному рівні соціально і екологічно спрямованого перерозподілу та використання земель. Запровадження заходів ліквідації бідності на селі шляхом раціонального використання земель, запобігання негативним впливам на довкілля та незворотним втратам невідновлюваних природних ресурсів і культурної спадщини. Головними механізмами вирішення проблем, виступають органічне землекористування, справедливе оподатковування та соціально-спрямоване регулювання і планування використання земель для ЦСР;

- спрощення процесу обміну земельними ділянками та розподілу (у т.ч. як об'єкта нерухомого майна), забезпечення рівного доступу до землі для землекористувачів (особливо сільськогосподарських), які мають потребу, надання інституціональних переваг місцевим селянам, фермерам, громадам, кооперативам та орендарям, особливо в рамках розвитку екологічного каркасу територій.

Не набули достатнього розвитку, не пройшли державне і суспільне становлення та не отримали суспільної підтримки більшість з необхідних публічних і суспільних інститутів та інституцій сталого розвитку, що формують сталі земельні відносини в суспільстві .

Вирішувати проблеми необхідно шляхом реалізації Державних регіональних програм сталого розвитку, які визначатимуть організаційні, економічні та земельнопорядні механізми і шляхи посилення державної земельної політики з розвитку земельних відносин та сталого землекористування в міській та сільській місцевості, проведення землеустрою, як інструменту державного регулювання земельних відносин, завершення створення системи гарантування прав власності на землю та інфраструктури обігу землі, реформування системи платежів за землю та розвиток інститутів екологізації, а відповідно – вдосконалення і розвиток земельного законодавства.

Економічні процеси в земельній сфері не тільки підпорядковані економічним законам ринку, а й обумовлені історичними традиціями, соціальними нормами; вони мають обмеження та здійснюються за певними правилами, з переважанням соціальних підходів. А розвиток земельних відносин, у тому числі і в аграрній сфері, ґрунтується не лише на необхідності ефективного використання земельного ресурсу, він спрямований на ефективне функціонування аграрної сфери, сталий просторовий розвиток, формування системи розселення, тобто на раціональне стале використання земель та поступальний соціально-

економічний розвиток територій.

Категорія сталого раціонального використання земель визначається як баланс між ефективним (прибутковим) та екологобезпечним (сталим) використанням. Економічні процеси в земельній сфері підпорядковані не класично економічним, чисто ринковим теоріям, а інституціональній економічній теорії соціально-економічного, тобто інституціонального характеру сталого розвитку.

Авторами враховується, що інституціональна економічна теорія виникла як синтез економіки, соціології, права, психології і філософії на межі XIX-XX ст., коли американські вчені Т. Веблен, Дж. Коммонс і У. Мітчелл на основі індуктивного методу вивчали економічні проблеми за допомогою методів інших суспільних наук, особливо соціології і права [2].

Дослідженню проблем інститутів та інституцій присвятили свої роботи такі вчені, як У. Гамільтон, Д. Норт, Ю. Лопатинський, Г. Клейнер [2]. До іституціоналізації приходять той, хто хоче зрозуміти і пізнати глибинні причини проблем сучасності, реальні першопричини поведінки людей.

На нашу думку, земельні відносини також можна представити у вигляді інституціонального комплексу, у якому існують і взаємодіють суспільні, соціальні, політичні, екологічні, економічні, правові, релігійні та інші інститути як стійкі соціально-економічні, організаційно-правові структури, установи, організації, що підтримують, консолідують і спрямовують взаємодію індивідів, юридичних та фізичних осіб і регулюють суспільні відносини в земельній сфері на основі добровільної або примусової згоди більшості членів суспільства.

У свою чергу, поняття «інституція» визначається, як правило, норма права, норма поведінки, сукупність традицій, порядок, що склався і існує в суспільстві й у державі. За допомогою інституцій суспільні інститути регулюють різні відносини у суспільстві, в тому числі і земельні. Зрозуміти сутність інституціональної економіки допомагає аналіз еволюційного шляху її розвитку.

Перші вчені старої інституціональної школи на основі індуктивного методу аналізували дії не індивідів, а колективів і вивчали економічні проблеми за допомогою методів соціології, права та політології. Виникло дві наукові школи – власне інституціональної економіки і неоінституціональної економіки. Інституціональна економіка бере за основу соціологічні підходи і критикує ядро класичної економічної теорії – абсолютну дію ринкової рівноваги, модель раціонального вибору, стабільність переваг індивідів. Неоінституціональна економіка не заперечує сутності класичного ядра економічної теорії, а модифікує оболонку економічних відносин, розглядаючи уже не тільки приватну, а й інші форми власності, вводячи поняття трансакційних витрат та ін.

Теоретичні аспекти інституціональної економіки найбільш прийнятні для розуміння основ інвайронментальної економіки під час вивчення економічних процесів у земельних відносинах, де подальша інституціоналізація (розвиток) перебуває під значним впливом соціальних норм, правил і традицій, а інституціональний аналіз у земельній сфері найбільш результативний, він узагальнює всі інші методи аналізу з використанням системної структуризації економічних і соціальних явищ для регулювання за допомогою інституціональних нормативних методів.

У земельній сфері виділяють такі суспільні інститути: макроінститути, які визначають

перебіг певних процесів на макрорівні; *держава* – публічний інститут, якому народ делегує частину правпосередництвом конституції (конституційної угоди, законів); мезоінститути, які розповсюджують свою дію на мезорівні (галузі, райони та ін.); мікроінститути, що пов'язані з прийняттям рішень, діяльністю і взаємодією організацій (підприємств), а також взаємодією між підприємствами і зацікавленими в їхній діяльності суб'єктами. При цьому інституціями обігу земель сільськогосподарського призначення є: так звані «правила гри»; традиції і норми; обмеження.

Інститути, що формують земельні відносини існують у рамках, які визначені правовими інституціями, суспільними традиціями і міжнародними угодами. На основі інституцій встановлюють стандарти, норми і правила, які відображаються в нормативно-правових актах, що націлені на однозначність сприйняття і єдність підходу щодо зазначених у них положень про економічний оборот і обіг земельних ділянок, організацію раціонального використання й охорони земель, забезпечення сталого розвитку, функціонування ринку цих земель, екологічної безпеки землекористування та ін.

Недосконалість, а в деяких випадках і відсутність інститутів та інституцій породжує багато проблем у сфері сталих земельних відносин. Водночас окремі існуючі правові норми не мають практичного використання і не можуть бути виконані оскільки правовий механізм реалізації або зовсім відсутній, або має формальний, а не зобов'язальний характер.

Сформовані інститути землеустрою, інститути приватної власності на земельні ділянки, охорони і раціонального використання сільськогосподарських земель діють тільки в межах правових норм, якими не передбачено сучасних зобов'язальних норм сталої поведінки, але традиційно формуються здебільшого сільськогосподарськими виробниками і власниками земель. А інститути колективної і громадської власності на землю існують і регулюються традиційними нормами та правилами поведінки, а держава просто ігнорує їхнє існування.

Введення землі в прозорий економічний обіг, капіталізація земельних відносин в аграрній сфері частково унеможливлені через відсутність повноцінного інституційного розвитку обороту і обігу земель в Україні. Без зміни правового поля важко сформувати нові, інноваційні земельні правовідносини і через них вийти на якісно новий рівень функціонування інституту обігу земель сільськогосподарського призначення, щоб сприяти формуванню сучасної земельної політики ЦСР, спрямованої на раціональне використання та охорону земель.

Розвиток різних форм власності та господарювання на землі без суворого і надійного державного екологічного контролю, брак відповідної законодавчої бази призвели до споживацького ставлення до землі, а в сільському господарстві – до ігнорування екологічних вимог на користь економічних інтересів. Розораність сільськогосподарських угідь у нашій країні становить близько 80 %, але стихійне формування нових методів землекористування і низький рівень фінансового забезпечення щодо заходів захисту від ерозії та відведення значного обсягу площ під технічними культурами викликає занепокоєння.

Правове регулювання у сфері земельних відносин здійснюється відповідно до Конституції України, Земельного кодексу, Закону України «Про охорону земель», інших нормативно-правових актів. Відсутність спеціальних правових інституцій у вигляді правових нормативних актів та відповідальності за нераціональне використання землі дозволяє власникам землі і землекористувачам безгосподарно ставитися до головного національного

багатства - землі.

Земельні ділянки сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва повинні використовуватися відповідно до розроблених і затверджених в установленому порядку проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь і передбачають заходи з охорони земель, що стане базою сталого розвитку земель сільськогосподарського призначення.

Правильна, науково обґрунтована організація виробництва дає підприємствам змогу отримувати максимальний прибуток при мінімізації затрат. Науковцями підраховано, що за умов повного освоєння зональних науково обґрунтованих сівозмін у комплексі з технологічними заходами, освоєння органічного землеробства можна підвищити продуктивність земель на 40-50 %, забезпечивши відтворення родючості ґрунтів і збереження довкілля.

Проте, періодично складається парадоксальна ситуація, коли українське законодавство протягом багатьох років створювало перешкоди для розвитку потенційно найбільш сильного сектора економіки. Як визначає А. Третяк, в Україні концептуальним є відсутність інституціонального забезпечення невіддільності від земельної ділянки (землекористування) споруд і облаштувань, що забезпечують підтримку родючості ґрунту, процес сталого сільськогосподарського виробництва.

Серед принципово важливих завдань суспільства, що планували вирішити з прийняттям норм, що регулюють економічний обіг сільськогосподарських земель, можна вважати такі:

- інституційний розвиток і забезпечення обігу й обороту земель сільськогосподарського призначення та формування цільових інституцій щодо принципів і механізмів державного регулювання ринку земель; створення інститутів інфраструктури ринку земель;

- запровадження механізмів запобігання недобросовісним діям суб'єктів ринку земель, пов'язаним з продажем земельних ділянок з метою спекуляції, а також із досягненням суб'єктами ринку монопольного (домінуючого) становища;

- деталізація умов цивільно-правових угод, за якими може здійснюватися відчуження речових прав на земельні ділянки без порушень норм щодо досягнення ЦСР;

Запровадження повноцінного обігу земель сільськогосподарського призначення та раціонального державного регулювання в Україні дозволить вирішити важливі сьогодні проблеми:

- повноцінна реалізація права приватної власності та інших прав на земельні ділянки сільськогосподарського призначення суб'єктами земельних відносин;

- створення сприятливого ринкового середовища, що забезпечує постійний перехід прав на землю до найбільш ефективних власників;

- підвищення інвестиційної привабливості сільського господарства;

- раціональний перерозподіл та оптимізація використання земель сільськогосподарського призначення;

- дотримання вимог сталого використання природно-ресурсного потенціалу земель сільськогосподарського призначення та забезпечення стратегічної продовольчої безпеки держави;

- безперешкодний доступ громадян України до землі, як ресурсу людського розвитку;
- збереження та створення робочих місць і подолання бідності у сільській місцевості;
- покращання транспарентності та екологізації земельних відносин;
- стимулювання розвитку інститутів громадянського суспільства у питаннях сталого розвитку та досягнення ЦСР.

В Україні історія розвитку аграрного бізнесу сприяла створенню системи, коли сільськогосподарське виробництво було сконцентровано у великих агропідприємствах. Сьогодні аграрні підприємства мають сільськогосподарські угіддя площею понад сотні тис. га. Серед них публічні компанії, компанії, що мають певні зобов'язання перед інвесторами.

Чинне земельне законодавство України щодо формування й регулювання цивільного обігу земельних ділянок сьогодні не враховує необхідності:

- обов'язкової соціальної орієнтації земельного ринку та реалізації економічних інтересів сільського населення;
- поступовості (поетапності) включення різних категорій земель у ринковий обіг з пріоритетом екологічних аспектів сталого розвитку;
- диференційованого підходу до соціальних груп суб'єктів земельного ринку щодо участі в ринкових угодах;
- обмеження "спекулятивно-тіньових" угод із земельними ділянками.

Державні землі сільськогосподарського призначення повинні надаватись воренду на умовах продажу права оренди. Терміни оренди державних земель мають становити не більше 20, але не менше 10 років, можливо з приведенням усіх раніше укладених угод до одного рівня термінів оренди, але з абсолютними перевагами на продовження оренди. Необхідно вказати ряд обмежень щодо недопущення посіву на державних орних землях технічних культур та недопущення погіршення природної родючості, з обов'язковим постійним моніторингом державою стану угідь від передачі воренду до закінчення термінів і звітності орендарів щодо історії поля в частині технологічних фактичних аспектів обробітку ґрунту за період оренди землі. Це особливо важливо для врахування післядій пестицидів, мінеральних та органічних добрив, хімічних і мінеральних добавок. Таким чином, запропоновані регуляторні норми не тільки не допустять, щоб операції з землею завдавали шкоди інтересам суспільства, а навпаки, сформулюють високоефективне, раціональне, стає використання сільськогосподарських земель на користь суспільних інтересів і, перш за все, врахують інтереси найбільш вразливої частини суспільства – селян, які в цій ситуації залишаються найменш інформованою стороною.

Нині діючий Державний земельний банк за 2024 рік передав у суборенду через торги 67 тис. га. земель сільськогосподарського призначення за 1200 млн.грн. , або 19 тис. грн. за 1 га., але ігноруючи екологічні нормативи і вимоги.

Стрижнем аграрних відносин є форма власності на землю, самі земельні відносини та характер і способи використання сільськогосподарських земель. Зазначимо, що ототожнювання аграрних і земельних реформ не зовсім коректне, оскільки земельна реформа охоплює всі сфери господарського комплексу країни і відбувається на всій території держави, а не лише на сільгоспземлях; у свою чергу, аграрна реформа перебудовує в цілому аграрну галузь і агропромислову надбудову організацій та економічні взаємовідносини в аграрному секторі, а не лише торкається земельних відносин.

В історичному плані здійснення земельної реформи в Україні спрямовано на трансформацію державної та колективної власності в приватну і формування на її базі більш ефективної соціально-економічної системи відносин з високим мотиваційним механізмом до роботи і стійкою системою відповідальності за її наслідки. Результатом реформи стало загострення питання інституціоналізації відносин ефективного власника та розпорядника стосовно до землі як одного з головних національних активів країни природньо – просторового базису територій.

У процесі сучасних глибоких трансформацій ОСГ, навіть з приєднанням паїв, формуючи базис від 2 до 15 га та передаючи частину земель в оренду, без переходу на високоінтенсивні форми – овочівництво закритого ґрунту, садівництво, тваринництво, виробництво м'яса птиці, яєць – не мають стратегічних перспектив розвитку. Селяни не збільшуючи розміри власного виробництва, займаються головним чином виробничою діяльністю «на стороні», в інших галузях, з виїздом за кордон та в інші регіони. Часткова зайнятість з часом призводить до звуження ОСГ до рівня задоволення власних потреб сім'ї та отримання естетичного задоволення. Конкретним напрямком проведення ОСГ на новий рівень є лише кооперація

Постсоціалістичне суспільство України, що сформувалося на комуністичній ідеології та ідеях соціальної рівності, колективізму, усупільнення засобів виробництва, єдиної загальнодержавної власності не було готове до проведення ринкової земельної реформи. Але, не зважаючи на це, вчені України в основу земельної реформи закладали такі основні положення:

- роздержавлення земель, ліквідація монополії державної власності на землю, реформування відносин власності на землю, перехід права власності до громадян України;
- введення плати за землекористування та перехід від адміністративних до економічних важелів регулювання земельних відносин, включаючи економічне стимулювання, санкції та оцінку земель;
- запровадження вільного обігу і обороту земель, включаючи землі сільськогосподарського призначення; земельна іпотека;
- зміну структури аграрного землекористування.

Державної програми розвитку земельних відносин в Україні не приймалося, не створювалися та не організовувалися відповідні інституції державного управління.

Відповідно до постанови «Про земельну реформу» здійснення земельної реформи не розглядалося, як принципово нова функція, яку повинні виконувати органи влади. Вищеназвані функції рад передбачалися і раніше прийнятими нормативно-правовими документами щодо компетенції рад у галузі земельних відносин, зокрема Земельним кодексом, законами про місцеві ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування. За час проведення в Україні земельна реформа у своєму розвитку пройшла декілька етапів, які між собою органічно взаємопов'язані [3].

На першому етапі (1991-1993 рр.) відбувалося роздержавлення землі і безплатна її передача у власність колективних господарств, а також земельних ділянок – громадянам України у приватну власність для ведення особистого підсобного господарства.

Другий етап земельної реформи (1994-1999 рр.) обумовлений указами Президента України з активізації земельної реформи і паювання земель недержавних сільськогосподарських підприємств, переданих їм у колективну власність. Здійснювався

розподіл земель колективних сільськогосподарських підприємств між його працівниками і пенсіонерами на земельні частки (паї), без виділення їх у натурі (на місцевості). Відзначимо, що колективна власність на землю в цей час існувала, як власність самих колективних сільськогосподарських підприємств, де більшість їхніх працівників фактично так ізалишилась відчуженою від землі, від результатів господарювання та управління підприємством. Тому здійснений процес паювання – це більше формальна, ніж реальна приватизація, унаслідок якої не відбулося становлення приватного власника на землю.

Третій етап (від грудня 1999 р. й дотепер) розпочався з підписання 3 грудня 1999 р. Президентом України Указу "Про невідкладні заходи з прискорення реформування аграрного сектора економіки", який на базі приватної власності на землю заклав фундамент нових за своїм змістом організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств. Документ забезпечував усім членам КСП гарантію права приватної власності на земельну частку і майновий пай.

Власникам земельних паїв, за їхнім бажанням, надавалася можливість виділення земельної ділянки в натурі і забезпечувалося право вільного виходу з існуючих підприємств зі своїми земельними й майновими паями для створення на їхній основі інших суб'єктів господарювання, заснованих на приватній власності. За власниками земельних паїв законодавчо закріплювалося право їхньої оренди, спадкування, відчуження, здійснення заставних операцій. Заходи створювали умови для руху права власності на землю під час появи нових господарських структур у напрямі зосередження його в руках ефективного власника.

З прийняттям 25 жовтня 2001 р. нового Земельного кодексу України вважалося, що в основному буде створене правове й організаційно-економічне середовище для розвитку сільськогосподарського виробництва в усіх формах господарювання на ринкових засадах. Проте повноцінного правового поля для регулювання земельних відносин і донині не існує. Незважаючи на те, що за останні 24 роки Верховна Рада України 79 разів приймала окремі закони зокрема, такі, як «Про землеустрій», «Про державний земельний кадастр», «Про охорону земель», «Про оцінку земель», змінивши 96 статей кодексу із 222, діючи фрагментарно, які суттєво позитивно не вплинули на хід земельної і аграрної реформи.

У результаті здійснення земельної реформи в Україні держава втратила монопольне право на землю. Якщо на початок 1992 р. весь земельний фонд України перебував у державній власності, то на початку 2025 р. питома частка державної власності становила 48,9 %, приватної – 51 % і колективної (згідно з державними актами) – 0,1 %. Особливо значні зміни відбулися внаслідок приватизації сільськогосподарських угідь.

Відмова держави від монополії на земельні ресурси на користь приватної власності стала суттєвим результатом проведених заходів, але це не сприяло сталому розвитку землекористувань, особливо в сільському господарстві. Більшість найважливіших цілей земельної реформи, визначених законодавчо, так і не було досягнуто, а саме: рівноправний розвиток різних форм господарювання на землі характеризується безвідповідальністю з боку розпорядників державних земель – органів місцевого самоврядування та виконавчої влади, що стало причиною безсистемної приватизації державних земель та земель територіальних громад. Сформувалася невідповідність основним принципам просторового розвитку окремих територій та населених пунктів, а формування багатоукладної економіки відбувається без належної підтримки держави щодо створення відповідних інститутів і інституційного

забезпечення, як основного регулятора діяльності та взаємодії міжукладами. Держава, через систему законів, повинна захищати інтереси будь-якого укладу незалежно від форм власності, організації виробництва тощо, а також підтримувати підприємництво, як рушійну силу більшості укладів. Не створена система раціонального використання та охорони земель, оскільки наявні масові порушення земельного законодавства та норм раціонального і сталого природокористування, а також недостатньо враховані зобов'язання суб'єктів господарювання щодо збереження та відтворення земельних ресурсів, ґрунтів.

Не вирішено найважливіші питання, які стримують розвиток земельних відносин у країні: не відбулося удосконалення земельних відносин у сільськогосподарському виробництві, оскільки маючи в приватній власності земельну ділянку (пай), селянин не має можливостей для її ефективного використання та залишений наодинці в боротьбі з тенденціями соціальної та демографічної деградації села; державою до 2022 року було законодавчо заблоковано найбільший сегмент ринку земель – оборот і обіг земель сільськогосподарського призначення, механізм іпотечного кредитування, як одне з найважливіших джерел інвестування. В системі відносин власності на землю іпотека фактично не діє і застосовується скоріше до земель несільськогосподарського призначення; не створено ефективного механізму плати за землю, він продовжує існувати на методиках 80-х рр. та спрощених розрахункових підходах визначення бази оподаткування, що значно занижує значення земельного податку в державній системі оподаткування. Потребує значної оптимізації та впорядкування система державного земельного кадастру, без чого унеможливується надійне інформаційне забезпечення державних органів влади та місцевого самоврядування для ефективного регулювання земельних відносин, управління та організації раціонального використання й охорони земель, здійснення землеустрою, проведення оцінки землі тощо. Не можна вважати ефективною створену систему державного управління земельними ресурсами, яка приділяє основну увагу перерозподілу землі як майна, не вирішуючи проблем раціонального використання та охорони земель як основного національного багатства. Залишається незавершеною нормативно-правова та методична база інституціонального розвитку земельних відносин, тіньовий обіг і обіг земельних ділянок охоплює до 53 % земельних відносин.

Земельна реформа, що докорінно змінила земельний лад, триває в Україні понад 35 років, проте відсутність цілеспрямованої стратегії реформування земельних відносин негативно позначилася, як на стані земельних ресурсів, так і на стані навколишнього природного середовища взагалі.

На перших етапах реформи позитивним кроком нововведень було запровадження інституту довічного успадкованого володіння землею і введення інституту землеволодіння та землекористування селянських і фермерських господарств. Але така постановка реформаційних заходів не тільки не змінила ситуації, а навпаки, сприяла поглибленню кризи, яка підсилювалася загальною кризою економіки України.

Правовою базою для завершення земельної реформи повинен стати змінений Земельний кодекс, як принципово новий, кодифікований правовий акт, який би не тільки сформував сучасні земельні правовідносини з адаптацією до світових норм, а й поновив утрачені за радянських часів правила добросусідства, норми консолідації земель, єдиноспадковості, сформував сталий обіг земель, ввів економічні санкції і стимули щодо сталого розвитку й охорони земель, органічного землеробства, інституціонально сформував

державну регуляторну систему повноцінного обороту й обігу земель в Україні.

Адже навіть реалізація права приватної власності на сільські садиби, що існують сотні років, проводиться на основі так званих надуманих норм безоплатної приватизації до 0,25 га на обслуговування житла в селі і до 2 га – для ведення особистого селянського господарства (до 0,1 га обслуговування житла в місті). Навіть у статуті радянського колгоспного двору норма площі садиби становила до 0,61 га. Тому сільські поселення сформовані садибами, що мають розміри до 1 га землі і більше, а приватизація цих садиб у сучасному правовому полі викликає поділ садиб на папері на 2-3 ділянки з присвоєнням окремих кадастрових номерів та формуванням окремих поземельних книг, підготовку витягів за кожною ділянкою. Можна за безцінь скупити на одну особу сотні садиб, які отримані безоплатно попередніми власниками, адже чинне законодавство так і не сформувало регуляторну політику для приватних земель.

Правові інституції, як норми безоплатної приватизації в нинішніх трактуваннях себе вичерпали. Необхідно завершити паювання земель, вивівши з правового обігу термін «пай», трансформували пай в повноцінні земельні ділянки, згідно з правом їх розпорядження і володіння ними, або навпаки, у широких масштабах повернутися від спільно-часткового до спільно-сумісного володіння землями.

Державний земельний банк почав працювати у 2013 р., нині він знову відновив діяльність. Планувалося, що фінустанова надаватиме середньо- і довгострокові кредити вітчизняним сільгоспвиробникам, але нині Державний земельний банк перерозподіляє державні землі не керуючись ЦСР.

Потрібно відродити науково-дослідний інститут землеустрою у складі Національної академії аграрних наук, повернувши інститут та філіали академії, адже тільки системне наукове вивчення закономірностей розвитку земельних відносин, закордонного досвіду, механізмів правового й економічного регулювання земельних відносин сформує наукові підходи у прийнятті сталих управлінських рішень і підкорення земельних відносин ЦСР,

Земельні рентні платежі за землі сільгосппризначення, з формальних податків від 8 до 20 євро за 1 га. у рік повинні перетворитися на головний платіж та основне джерело розвитку і для окремих населених пунктів і громад.

Потребує вдосконалення інституційне забезпечення: необхідні ліквідація та формування нової системи інститутів і структури органів управління земельними ресурсами та земельними відносинами в країні. Також потрібне формування збалансованих державних, комунальних і громадських управлінських рівнів на користь споживачів послуг (громадян і юридичних осіб), які б функціонували на принципах «єдиного вікна», одномоментного надання послуг, плановості і зональності, вільного доступу до земельного ресурсу через торги й аукціони, що допомагало б ліквідувати корупційну складову знизу доверху. Кабінету міністрів необхідно створити департаменти охорони земель і ґрунтів, землеустрою, моніторингу земель та Державний фонд особливо цінних орних земель. Виведення територіальних органів земельних ресурсів зі складу держгеокадастру і підпорядкування безпосередньо обласним та районним адміністраціям.

Центральний орган виконавчої влади з регулювання земельних відносин на державному рівні необхідно перепідпорядкувати Міністерству економіки, доручивши йому функції стратегічного планування і розвитку земельних відносин. Управління державним земельним фондом, ведення державного земельного кадастру й оцінки земель, розвитку

ринкової інфраструктури земельного обігу необхідно покласти на Державний земельний банк. В судовому законодавстві необхідно врахувати численні пропозиції науковців і виділити окремо земельне галузеве судочинство, створивши новий інститут – земельні суди.

Завершення суспільно значущої земельної й аграрної реформи стане реальним тоді, коли буде правильно визначено стратегію і тактику сталого розвитку земельних відносин, сформовано Державні програми, визначено організаційно-економічні й інституційні зміни та профінансовано земельний розвиток громад прикордонних і прифронтових територій.

Реформування аграрного сектора є невід’ємним складником формування інвайронментальної економіки України.

Реформування земельних відносин є необхідною складовою частиною соціально-економічних і політичних перетворень, оскільки нинішній стан земельних відносинах, спричинений війною та суттєвими протиріччями розвитку. Особливо формуються протиріччя, пов’язані з державною власністю на землю, відсутністю платності у сфері землекористування, парцеляцією земель, тіньовим використанням і перерозподілом.

Наразі окреслилися нові проблеми, пов’язані з удосконаленням земельних відносин та формуванням сталої інвайронментальної й екологічнобезпечної системи землекористування, особливо для територій, що постраждали від бойових дій.

Таблиця 1.1.1 - Рівень розвитку існуючого інституційного забезпечення формування системи сільського землекористування

Складники системи управління	Стан забезпечення*	Оцінка, %
Земельна політика у галузі земельних відносин	Недостатньо задовільний	49
Повноваження Верховної ради України, обласних рад, Київської міської ради, районних рад, районних у містах рад, сільських, селищних, міських рад	Недостатньо задовільний	65
Повноваження органів виконавчої ради	Недостатньо задовільний	55
Повноваження відносин власності на землю	Недостатньо задовільний	55
Орендні відносини	Задовільний	75
Гарантії прав на землю	Недостатньо задовільний	48
Сільськогосподарські відносини власності на землю	Незадовільний	40
Екологічні відносини власності на землю	Незадовільний	30
Регулювання (адміністрування) земельних відносин	Незадовільний	37
Розподіл земель за формами власності	Недостатньо задовільний	65
Розподіл земель за формами землекористування	Задовільний	75
Оборот прав на землю	Недостатньо задовільний	45
Установлення обмежень та обтяжень прав на землю	Незадовільний	15
Нормування розміру власності на землю громадян	Задовільний	85
Нормування розміру власності на землю юридичних осіб	Незадовільний	15
Захист прав на землю	Недостатньо задовільний	50
Вирішення земельних спорів	Недостатньо задовільний	60

*Критерії оцінки: задовільний – 71-100 %; недостатньо задовільний – 41-70 %; незадовільний – 11-

40 %; фактично відсутній – 0-40%.

Джерело: сформовано авторами

У працях українських учених дедалі частіше з'являється висновок про «інституціональну пастку» в розвитку земельних відносин та системи землекористування в сільському господарстві у зв'язку із паюванням сільськогосподарських угідь. Зокрема, економічні та екологічні відносини власності на землю і система землекористування сільськогосподарських підприємств розвиваються хаотично, без наукового прогнозування та планування.

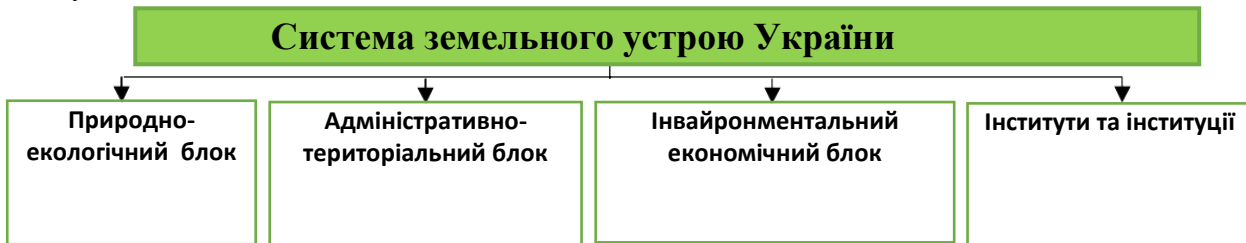

Рисунок 1.1.3 - Логічно-смысловая модель ринково адаптованої системи сталого земельного устрою України

Джерело: сформовано авторами

До таких земельних проблем належать: завершення розвитку збалансованої законодавчої бази регулювання земельних відносин та режиму землекористування; вдосконалення і формування нової системи земельних платежів; створення в інтересах суспільства інституціонального середовища та інфраструктури земельного ринку, завершення формування нової системи державного земельного кадастру та системи державної реєстрації прав на землю; посилення екологічних вимог ЦСР під час використання землі; визначення стратегії розвитку земельного устрою України для прифронтових територій та поетапне запровадження системи територіального планування розвитку сталого землекористування; розвиток землеустрою з метою обґрунтування сталого та соціально спрямованого використання земельних ресурсів; вдосконалення функцій органів виконавчої влади з питань сталого управління земельними ресурсами.

Експертна оцінка існуючого інституційного забезпечення формування та регулювання земельних відносин і системи державного адміністрування землекористування вказує на його незадовільний стан. Зокрема, стан інституційного забезпечення визначення земельної політики в галузі земельних відносин та галузі використання та охорони земель оцінюється як недостатньо задовільний (забезпечення становить 43-49 %).

Значно гірша ситуація щодо механізмів реалізації земельної політики у сфері обігу земель сільськогосподарського призначення. Тут забезпечення становить 27 % і його стан оцінюється експертами як незадовільний. Стан інституціонального забезпечення регулювання (адміністрування) земельних відносин та організації використання й охорони земель оцінюється також як незадовільний (забезпечення становить 33-37 %). (Таблиця 1.1.1).

На основі «Стратегії розвитку земельного устрою та системи сталого землекористування України до 2030 року» для визначення цілей та механізмів збалансованого (сталого) розвитку сільських територій і системи землекористування країни необхідно розробити інституціональне забезпечення та землевпорядно-правові й організаційно-економічні механізми створення системи земельного устрою України за такими блоками: 1) природно-екологічний; 2) адміністративно-територіальний; 3)

інвайронментальний (Рис.1.1.3).

За період, протягом якого формувалося нове земельне законодавство і здійснювалася земельна реформа, найбільшу увагу приділяли трансформації форм власності на землю, унаслідок чого ці форми змінювалися чотири рази. Затаких умов неприпустиме відсторонення законодавця від правового врегулювання вже наявних форм власності на землю у разі запровадження нових правових конструкцій.

Незавершеність нормативно-правової бази земельних відносин, неналежне інституційне забезпечення ринкового обігу земельних ділянок, недосконала система обліку земель та відсутність дієвої кадастрово-реєстраційної системи, непрозорість процесів приватизації та відведення земельних ділянок державної та комунальної власності в оренду і приватне користування, недосконала методологія оцінки земель та заборона продажу земель сільськогосподарського призначення призвели до тінізації земельних відносин і появи тіньового ринку землі.

Основними тенденціями трансформації структури земельного фонду за основними власниками землі та землекористувачами є зменшення площ земель у власності і користуванні недержавних та державних сільськогосподарських підприємств (це стосується підприємств усіх організаційно-правових форм господарювання) та збільшення площ земель, які надані у власність і користування громадянам, а також земель селянсько - фермерських господарств [4]. .

Спроби запустити механізм ринку землі робилися й раніше. Але головною перешкодою на шляху реформування сучасних земельних відносин була суспільна думка. Передусім – побоювання людей, що найцінніше багатство України скуплять іноземці та потужні комерційні структури.

Найбільшу цінність для нас має досвід розвитку земельних відносин саме в тих із них, де ринок земель працює давно та успішно розвивається (США, Велика Британія, Німеччина, Франція тощо). Але не менший інтерес викликають питання становлення ринку земель та їхньої оцінки в країнах колишнього соціалістичного табору (насамперед у Польщі, Чехії, Словаччині, Угорщині). Наприклад, в Угорщині покупцями земельної ділянки можуть бути лише громадянин країни та держава в особі Національного земельного фонду .

Головним завданням збереження та відновлення природних ресурсів у США для всіх учасників цього процесу є забезпечення значно кращого рівня використання ґрунтів, води, повітря і біорізноманіття. Реалізація цього завдання базується на використанні двох основних підходів: ринкового та партнерського. Застосування ринкового підходу полягає в імплементації ринкових принципів та механізмів здійснення охорони, що передбачає чітко визначену систему прав власності та використання ринково-орієнтованих інструментів, включаючи надання державою компенсацій, пільг, виплат і кредитів власникам земель для мінімізації негативних екстерналій у навколишньому природному середовищі. Принцип партнерства визначає широке залучення основних учасників цього процесу до охорони земель, а саме:

– фермерів, власників земель та землекористувачів; урядових агенцій у сфері охорони природного середовища; спеціальних локальних утворень, так званих Районів охорони ґрунтів і природних ресурсів, їхніх асоціацій, а також коледжів, університетів, громадських організацій, земельних трастів тощо. У США 40 % земельного фонду належить уряду.

Основна частина земельного фонду уряду США складають військові полігони, парки та вільні землі. У США іноземцям дозволено мати землю в приватній власності. Із всього земельного фонду США 1 % сільськогосподарських земель належить іноземцям.

Хоча основними принципами політики Європейського Союзу стосовно власності на землю, зокрема на сільськогосподарські землі, є забезпечення права на вільний рух капіталу, на відкриття та ведення приватного бізнесу, однак у багатьох країнах Західної Європи встановлено певні обмеження на розпоряджання орними землями. Укладення угод щодо передачі права на землю обмежується й контролюється з урахуванням національних інтересів. У Німеччині угоди про відчуження сільгоспугідь укладаються за спеціальним дозволом. Законодавство закріпило право купівлі сільськогосподарських земель орендарями та особами, які мешкають поблизу ділянки, що продається, а також громадяни, для яких сільськогосподарська діяльність є основною.

На відміну від Німеччини, у Франції застосовують два види орендної плати за сільськогосподарські землі: оренда із заздалегідь установленою платою, яка не залежить від розміру врожаю, та з пайовою платою – у формі визначеної частки врожаю. Під час проведення заходів щодо ефективного та раціонального використання землі й охоронних заходів важливе значення має термін оренди. В Україні найпоширенішою донедавна була оренда до п'яти років. Проте, з огляду на організацію стабільного виробництва, короткострокова оренда стала перешкодою для капіталовкладень у довгострокове поліпшення землі, тому встановлено мінімальний термін оренди 7 років.

Досвід країн Європейського Союзу свідчить, що приватна власність на землю має охоронний характер щодо використання землі, оскільки приватна власність є довгостроковою, а приватні власники на землю несуть правову відповідальність за її використання. Закон дозволяє власнику продавати, купувати, віддавати чи заповідати земельні ділянки іншим особам.

У Данії було введено обмеження розміру землеволодінь, землекористувань (максимум – 125 га), тут господарювання ведеться індивідуальним виробником, об'єднанням сімей. Такі форми відзначаються сталістю розмірів земельних ділянок. Взаємовідносини між власниками та орендарями у розвинених країнах світу характеризуються різними формами: оренда на основі трудової участі; для ведення тваринництва; на основі пайової участі в урожаї; на основі участі у чистому доході; оренда за принципом фіксованих платежів.

Сучасна приватна власність на землю в розвинутих країнах світу значно відрізняється від тієї, що була при капіталізмі, коли вона встановлювалася в абсолютній формі і не передбачала державного втручання в права землевласників та землекористувачів. Поступово власність стала об'єктом більш значного державного регулювання, яким обмежуються права власників і користувачів в екологічних інтересах сталого розвитку.

На думку С. М. Кваші, розглядаючи перспективи розвитку земельних відносин в Україні у напрямку формування приватної власності на землю, необхідно базуватися на трьох аспектах інституціонального змісту: політичному, економічному і соціальному. Політичний аспект полягає у врахуванні нормативно-правового забезпечення у розвитку земельних відносин. Економічний аспект полягає у розвитку земельних відносин, завершенні їхнього реформування з метою створення кращих організаційно-економічних та соціально-правових умов для стимулювання довгострокової реалізації земельної продуктивності, у збільшенні

виробництва сільськогосподарської продукції. Соціальний аспект земельної реформи полягає в тому, що селяни, обробляючи землю, повинні отримувати дохід, здатний забезпечити гідні умови для духовного і культурного розвитку людини.

І в Західній Європі, і в США, і в Китаї – виявляється загальна тенденція до соціалізації земельних відносин та орендної форми землекористування. Громадяни одержують право довічного користування й успадкування земельних ділянок. У законодавстві Данії, Німеччини, Франції, Іспанії, Швейцарії, Італії, Норвегії встановлено максимальні розміри концентрації землі у власності юридичних і фізичних осіб. В таких країнах, як Вірменія, Грузія, Молдова масово відмовилися від створення сільськогосподарських підприємств і передали землю селянам. Немає приватної власності на землю в Азербайджані, Киргизстані, Таджикистані, Узбекистані, держава передала селянам землі в постійне володіння. У підприємств землю орендують сім'ї, групи працівників.

Крупні земельні масиви Казахстану перебувають у державній власності, у приватну власність передаються ділянки для ведення особистих господарств, садівництва, дачного господарства.

В Ізраїлі також земля належить державі. Вона здає землю в оренду за малу плату в колективне чи індивідуальне користування на 49 років з можливістю продовження терміну. У Китаї земельні ресурси залишаються суспільним надбанням і асоційованим власником визнано народ, а у державній власності перебуває 95 % оброблюваної землі, яка здається в оренду. Під час переходу до сімейного господарювання селянські двори одержали ділянки на умовах підряду.

У В'єтнамі землі – загальнонародна власність, що перебувають під державним управлінням. Держава надає різним організаціям, приватним особам, сімейним господарствам землі у користування до 20 років для вирощування однорічних культур і до 50 років – багаторічних культурних насаджень.

У США у федеральній власності перебуває 25 % угідь. Держава викупує землю у фермерів, щоб перевести її в державну чи місцеву власність та передавати в оренду ефективним виробникам.

Країни, які мають посилений державний вплив на земельний обіг (США, Японія, Канада, країни ЄС та ін.), досягають суттєвого прогресу в області розвитку землекористування порівняно з тими, що в ході проведених реформ послабили державний вплив у регулюванні земельних відносин (Болгарія, Румунія, Закавказькі республіки, Молдова та ін.).

У складі сільськогосподарських земель України зосереджена основна частка особливо цінних земель (37,6 % від загальної площі). Головна база землеробства розміщується на чорноземах і ґрунтах чорноземного типу (60 % площі орних земель). Взагалі в Україні зосереджено понад 8 % світових запасів ґрунтів чорноземного типу, але надмірна розораність, яка й досі є найвищою серед розвинених країн світу, а також екстенсивний характер використання спричинили часткову деградацію ґрунтів, порушення процесів ґрунтоутворення, звели до мінімуму регулюючу біохімічну роль у агроландшафтах.

Продуктивність землекористування визначається не стільки рівнем забезпеченості кожного мешканця землею, зокрема орними землями, скільки ефективністю використання у землеробстві. У США під культурами, які вирощують для виробництва продуктів харчування з розрахунку на одного мешканця, зайнято 0,6 га, під технічними культурами – 0,4

га, для проживання і відпочинку – 0,8 га. Площа ріллі, що припадає на одного мешканця в Німеччині та Великобританії становить усього 0,12 га; у Нідерландах і Бельгії – 0,14 га. Вищеназвані країни не лише сповна забезпечують себе продуктами харчування, а й експортують їх у значних обсягах.

Ураховуючи зарубіжний досвід, в Україні доцільно розробити та запровадити комплексний підхід до використання земельних ресурсів, який забезпечив би прискорення науково-технічного прогресу в аграрній сфері та сформував раціональну систему сталого землекористування.

Аналіз земельних відносин в інших державах показує, що для кожної конкретної держави притаманні тільки її земельні відносини, вони виражають систему суспільного й державного устрою і, відповідно, політичну організацію земельного регулювання.

У Західній Європі основу земельних відносин складає приватна власність на землю і фермерське господарство. Подальшому розвитку приватної власності на землю в європейських країнах заважають деякі невирішені питання: забезпечення соціального захисту і економічної незалежності фермерів, збільшення продуктивності сільськогосподарського органічного виробництва за рахунок підвищення зацікавленості фермерів у розвитку органічних технологій.

Міжнародний досвід свідчить про посилення впливу держави на розвиток ринкових земельних відносин, які проявляються в застосуванні низки економічних важелів, що сприяють концентрації земель, формуванню сталих землеволодінь і землекористувань, проведення агро меліоративних та лісомеліоративних заходів. Тому інституційний розвиток земельних правовідносин в аграрній сфері повинен визначати не тільки головний елемент інституції та об'єкт правовідносин – земельні ділянки, виписавши їхню особливу правооб'єктність і забезпечивши раціональне й високоефективне використання шляхом прийняття нових інституційних норм про землеустрій та охорону земель, а й урахувати суспільні інтереси селян та соціальні наслідки будь-яких трансформацій. Адже головне призначення держави та її інститутів – підвищення рівня життя і добробуту народу.

Інституційне формування повноцінного економічного обігу земель в Україні, особливо сільськогосподарського призначення, повинно бути комплексним і багатостороннім, як у правовому, так і в соціально-економічному, екологічному та політичному аспектах.

У жодній країні світу не існує абсолютно вільного земельного ринку та необмеженого права приватної власності на землю. У країнах Східної Європи, де відбувалися земельні реформи наприкінці XX ст., діють особливі умови обороту і обігу землі, створюється система сталого агрокористування і управління земельними ресурсами. Сьогодні великі досягнення в сільськогосподарському виробництві мають країни, де немає приватної власності на землю, серед них Китай та Ізраїль.

У більшості країн існує мораторій на продаж землі іноземцям. Частина існуючих високоефективних моделей землекористування і землеустрою економічно розвинених зарубіжних держав і їхніх союзів побудована з урахуванням досвіду управління земельними ресурсами, набутого в радянські часи, щодо планування й організації території, раціонального використання і охорони земель на великих територіях, що враховувало і поєднувало державні, колективні й особисті інтереси в цій сфері. Досвід і практика зарубіжних країн у галузі управління земельними ресурсами мають бути використані в процесі вдосконалення сталого

управління земельними ресурсами в Україні в найкоротші терміни, незважаючи на існуючі геополітичні виклики, війну і екоцид та захват змеель ворогом.

Зважаючи на світовий досвід та враховуючи досвід проведення земельних реформ у Східній Європі, необхідно:

- профінансувати і внести зміни до Закону України «Про Генеральну схему планування території України», особливо щодо прикордонних і прифронтових територій, завершити формування системи кадастру та реєстрації земель, посвідчення права власності на земельні ділянки, провести планування територій, інвентаризацію і оцінку;

- ввести нормативну обов'язковість землеустрою, включаючи кризовий землеустрій для прифронтових територій, коли землевпорядні дії є обов'язкові з розробкою відповідних проектів на території громад та на державному рівні;

- розробити проекти стратегічного землеустрою, плани сталого фізичного розвитку конкретних територій громад;

- провести поточне і перспективне землевпорядкування, що забезпечить реалізацію самоврядних принципів розпорядження комунальними землями та допоможе систематизувати й довести до ладу використання державних земель;

- максимально спростити (поряд з децентралізацією управління земельними ресурсами), процедуру землевідводів і виділення земельних ділянок, в частині виконання просторових планів розвитку громад. Процедура повинна бути прозорою та конкурсною і підлеглою громадському впливу, з наданням конкретних повноважень органам самоуправління замість існуючого формального громадського обговорення тих чи інших земельних рішень;

- упровадити новітню методику нормативної грошової оцінки, як бази оподаткування земель, яка повинна враховувати й визначати «дорогі» і «дешеві» інвестиційно привабливі райони чи області;

- розробити і прийняти новий, адаптований і гармонізований з європейськими нормами, Земельний кодекс України на нових правових засадах;

- розбудувати в Україні сучасну інституційну інфраструктуру земельного обігу, у першу чергу Державний (національний) земельний банк та Державний фонд земель.

Вказані структури повинні стимулювати, супроводжувати і доповнювати ринок земель, формувати збалансований інвестиційний клімат на селі, інтегруватись у загальну програму соціального розвитку сільських територій, приєднатися до міжнародних інформаційних мереж з вивчення питань розвитку земельних відносин, проаналізувати ситуації і розробити стратегію розвитку земельних відносин на порушених війною територіях, включивши програмні інструменти в розвитку аграрного сектора та сільських територій, розпочавши з пілотних проектів, окремих буферних зон і регіонів, віддаючи перевагу стимулюючим заходам, а не санкціям, обмеженням і примусам. Це дасть змогу сформувати дієві механізми подальшої адміністративної та адміністративно-територіальної реформи на принципово нових засадах розвитку земельних відносин в умовах війни, недопущення критичного зниження демографічного потенціалу окремих прикордонних громад та районів за рахунок економічного стимулювання розселення та реконструкції поселенської мережі, більш стійкої до військових викликів.

Проведений аналіз свідчить, що земельна реформа в Україні привела до зміни форм

власності на землю, сприяла розв'язанню проблем забезпечення громадян земельними ділянками, введенню платності землекористування, створенню передумов для розвитку обігу землі.

До селян перейшла у власність більша частина державних земель сільськогосподарського призначення. Проте інституційний розвиток, в частині формування та прийняття системи правових чинників, як норм і правил щодо використання та обігу земель сільськогосподарського призначення у частині сталого розвитку не відбувається, не створюються і не розвиваються інститути, що повинні формувати інфраструктуру сталого обігу і обороту земель для ЦСР.

Історичний досвід розвитку ринкових земельних відносин в Україні показав, що навіть усупереч стійким споконвічним традиціям прийняття не виважених норм і законів, несе негативні соціальні наслідки.

Ураховуючи наявні ризики, країни Європи сформували розвинені інституційні умови існування власності на землю. Загальноприйнятні інституційні норми державного регулювання регламентують не тільки купівлю-продаж земель, орендні відносини, але й забезпечують охорону земель та раціональне стале використання.

Держави регулюють рівень орендної плати, терміни оренди, установлюють заборони щодо подрібнення ділянок, нецільового використання, накладають санкції за погіршення природної родючості, стимулюють сталий екологобезпечний розвиток земельних відносин.

В Україні сформовано недосконалу систему правових інституцій, що повинні регулювати стале використання й обіг земель сільськогосподарського призначення.

Світовий досвід підтверджує, що земельні відносини і ресурси як об'єкт управління є значно складнішою системою, ніж будь-яке управління підприємством чи комерційний менеджмент. Поєднати, враховуючи пріоритетність державних інтересів, соціальну, екологічну та економічну доцільність у галузі земельних відносин повністю неможливо, але це необхідна умова сталого державного управління земельними ресурсами. Особливо важливо в земельних питаннях, охороні земель і землеустрої не потрапляти під примусовий вплив середовища і таких зовнішніх сил, як виборці, політичні партії та громадські об'єднання й організації, тому рішення щодо управління землями та формування земельних відносин повинні бути набагато раціональнішими і враховувати багатогранність впливу на суспільство.

Як приклад інституціонального змісту сталого розвитку земельних відносин в Україні є екофілософія Семена Антонця, як засновника і керівника приватного підприємства «Агроекологія» у с. Михайлики Шишацької громади[5].

За понад 45 років він успішно реалізовував унікальну систему органічного землеробства, в основі якої лежить природне відтворення родючості ґрунту і виробництво екологічно чистої аграрної продукції, що є прикладною формою реалізації інвайронментальної економіки у межах інституціональних принципів формування господарського механізму в Україні.

Семен Антонєць, ще у 1975 році відмовився у сільськогосподарському виробництві від гербіцидів. «Вони залишають плями на полі, люди отруюються. І сьогодні, якщо говорити про здоров'я нації, про якість життя, в нашій державі потрібно отримувати врожаї, вирощувати продукцію без гербіцидів. Адже вся та продукція, яка вирощена за інтенсивними технологіями, не є природньою, вона шкодить здоров'ю людини» – наполягав вчений .

Сучасні філософи перекликаються з думками та філософією великого філософа-гуманіста, етика і мораліста Григорія Сковороди, коли любов до природи, переростає в етику поведінки людей і стає визначальним чинником життя, в якому людство – очі, розум і люблячі руки Всесвіту – макрокосу.

Семен Антоненць стоїть поряд з постаттю Григорія Сковороди, і вони разом узагальнюють соціальну психологію любові до природи українського етносу через століття історії, засуджуючи споживацьке ставлення людей до матеріального світу, визначаючи природу, як мудру і гуманну «благість», бо в ній затаїлось головне людське благо, а людина повинна завжди бути вдячна природі.

В багатьох українців любов і бережливе ставлення до природи, це стиль життя і Семен Антоненць постійно наголошував: «На землі потрібно господарювати, а не експлуатувати її. Землю потрібно берегти».

Арне Несс, автор глибинної екології, ідеології радикального екологічного руху і радикальної екологічної філософії з 1973 року, наголошує про необхідність змін ціннісних пріоритетів суспільства. Вчений визначає самостійну цінність різних форм життя незалежно від корисності для людства, коли людина не має права зменшувати багатство форм життя на планеті, тому що природний світ цінний сам по собі [6].

Радикальність екологічних поглядів Семена Антонця, по часу співпадають, з Арне Нессом, адже на початку сорокатих років минулого століття Семен Антоненць не тільки відмовився від хімізації у власному господарстві, а і перейшов на прогресивні методи обробітку ґрунту.

«Безвідвалка вселяє у хлібороба упевненість у врожаї, бо земля краще захищена від усіляких негативів. При цій системі немає безглуздої боротьби з природою, з'являється можливість вести землеробство в злагоді з нею» – писав вчений.

Семен Антоненць в екологічний рух вніс не тільки ідейні і теоретико-методологічні фундаментальні основи етико-екологічної поведінки, а доказав і підтвердив на практиці, прикладом свого життя, у власному підприємстві, втративши на освоєнні органічного землеробства на 9 тисячах гектарів більше 1 мільярда гривнів прибутків.

У господарстві «Агроекологія», де продовжує органічне землеробство, дочка вченого, професор Антоненць Антоніна Семенівна, діяльність агрофірми визначає навколишнє середовище, як – Храм природи.

Екофілософія за визначенням польського філософа Г. Сколімовські і опирається на постулат, що Світ – це Храм, а не машина. Вчений підкреслює, що екологічний гуманізм визначає світ, як унікальне, цінне і святе, а земля – місце нашого проживання і ми повинні піклуватися про неї.

«З кожним роком ми краще пізнаємо свою землю, дещо змінюємо у її обробітку й збільшуємо урожаї. І що нас найбільше радує, – стан ґрунту з кожним роком покращується. Він краще і легше піддається обробітку, зростає родючість, поля вже можуть самостійно протистояти водній і вітровій ерозії, вони утримують більше вологи», – характеризує власну систему землеробства Семен Антоненць.

Г. Сколімовські перекликаючись з Г. Сковородою описує ідею про доброзичливий космос, яка започаткована в античні часи, де світ – космос вбачався, як жива істота.

Г. Сколімовські підкреслює значимість людини, як космічної істоти, і визначає її завдання не в споживанні, а в пошуку сенсу в трансцендентному вимірі: «Дивовижна подорож чекає на людство, ми прагнемо звершити космічний сенс, аби допомогти Всесвіту у зміцненні Землі».

І настільки влучні слова Семена Антонця, що визначають ідею століття: «Ми працюємо заради людей й інакше вже не можемо. Переходити на органічне землеробство, це означає підтримувати прагнення нашої держави, нашої влади на перше місце в суспільстві поставити людину. Коли на першому місці стоїть людина, а особливо, дитина, це вимагає від виробників дати якісні продукти харчування. І наше молоко справді таке».

Семен Антонєць намагався постійно розв'язати головний парадокс сучасного світу, коли чим більше використовуємо мінеральних добрив, ядохімікатів, осушуємо болота, заганняємо в бетон ріки і береги морів, забезпечуємо технічний прогрес, тим більше ми деградуємо етично, культурно і морально знищуючи сенс життя на нашій планеті.

«Духовність не врятуєш одноразовими акціями чи кількома тисячами гривень, виділеними на прохання освітян, митців сцени чи шанувальників спорту. Потрібна послідовна стратегія дій. Якщо люди матеріально забезпечені, розкуті, то вони прагнутимуть постійно реалізовувати даровані їм таланти» писав Семен Свиридонович .

Вчення і ідеї Г. Сковороди та В. Вернадського визначають передові позиції України в опануванні антропо-космічним світоглядним мисленням і Семен Антонєць їх високодостойний послідовник, який указані ідеї не тільки пропагував, а і втілював у життя.

Екологічна агресія людства, попри безглуздість, продовжує шкодити регенераційним механізмам біосфери. В Україні ми також перейшли межу витривалості екосистем на сільськогосподарських землях.

В. Вернадський передбачав біохімічні принципи самовідтворення і самовідновлення біосферних складових, включаючи зменшення площ антропогенно змінених земель, включаючи розорані.

Семен Антонєць, поетапно в своїй системі органічного землеробства знизив тиск штучної родючості на природню, спочатку перейшов від плужного обробітку до безвідвального: «Сьогодні можемо сказати, що найважчу частину цього шляху (ведення землеробства без плуга) ми здолали, безвідвалка міцно утвердилася на наших полях, у психології землеробів, хоча, зрозуміли, що завершеною в усіх деталях системою обробітку ґрунту її назвати ще не можна», «Безвідвалка – це не спрощений обробіток ґрунту, а вищий пілотаж агрономічної майстерності. Хочеться дійти до такого рівня господарювання, коли не тільки поле буде без плуга, але й душа без погонича» наголошував вчений у 1987 році.

Відмовившись від отрутохімікатів, гербіцидів і пестицидів, Семен Антонєць з 1988 року відмовляється і від мінеральних добрив та переходить у господарстві на мінімальний обробіток ґрунту.

«Систематичний мінімальний обробіток створив структуру, близьку до природної, на полях нема ґрунтової підшви. Вони стали рівними, ґрунт дрібногрудкуватим, він добре поглинає і утримує вологу, повітря вільно проходить по усьому профілю», – пише Семен Антонєць .

«Потрібно навчитися співпрацювати з поживними рештками і тоді багато обробітків ґрунту виявляться зайвими, від них можна буде відмовитися без ущербу врожаю», – продовжує вчений.

Розвиток органічних технологій паралельно заставляє переосмислювати світоглядні орієнтири і забезпечує розвиток інтелекту, етичної поведінки хлібороба.

Семен Антонєць наголошував: «Коли працюємо за технологією екологічного виробництва, – розвиваєш інтелект, адже продумати треба кожен деталь, на відміну від простого використання хімікатів».

«Органічне землеробство вимагає від землероба творчості, імпровізації. Щоразу потрібно думати і вирощувати начебто спочатку», – теза за тезою формував своєрідно унікальну філософію екологічного органічного сприйняття світу вчений.

Сенс своєї діяльності, він виражає, як розширене відтворення природного потенціалу: «Сенс органічного землеробства в тому, щоб досягти розширеного відтворення родючості ґрунту в умовах вирощування сільськогосподарської продукції, коли ми обробляємо ґрунт і отримуємо врожай». «Одне з найголовніших багатств України – земля. Її лише треба правильно використовувати. Чорнозем за нашого клімату здатний природно відтворювати свою родючість. І на цій землі, як ніде, можна досягти сталого розвитку аграрної галузі й розгорнути виробництво здорової продукції».

Крок за кроком, формували нову екоетичну свідомість дії і слова вченого – новатора. Семен Антонєць, один з перших у світі змінив ставлення до природної родючості, опираючись і отримуючи докази виключно природної продуктивності ґрунту, зменшуючи штучні елементи, і повністю перейшовши на органічне землеробство і виробництво екологічно чистих продуктів харчування.

Але паралельно постало інше питання, питання соціально-економічного розвитку села і ставлення до нього суспільства. Адже екологію необхідно розглядати, як синтез і симбіоз екології, економіки і соціології, де екологізація суспільно-етичних процесів набагато важливіша, ніж екологічна, технічна, виробнича діяльність.

Інвайро-ментальні, економічні аспекти сільськогосподарського виробництва турбували вченого і він наголошував: «У нас в країні прекрасні чорноземи. Чому дешева пшениця? Кажуть, тому що її багато. Чудово! Але чому, якщо й багато, вона з отрутою? Візьмемо наш приклад. Ми одержує урожайність зернових від 40 до 50 ц/га за органічного землеробства. Сьогодні – це абсолютно чиста органічна продукція».

«Коли корова дає 10-11 тисяч літрів молока на рік, я запитую: скільки ж у корми треба додати стимуляторів та різних преміксів, щоб мати такі надої? Коли від корови надоюють понад 7 тисяч літрів молока, то це вже не природно. І наука це підтверджує. Якби Україна мала надої не по 7, а хоча б по 5 тисяч, то молока нам вистачило б з головою». Семен Антонєць звертав увагу суспільства на якість і екологічні проблеми сільського виробництва, на охорону здоров'я не тільки односельчан, а і людства.

Україна виходить на рівень імпорту 30 тис. тон пальмової олії щорічно і все більше закупає заміники цільного молока (ЗЦМ), сухе обезжирене молоко (СОМ) і тисячі тон інших інгредієнтів, які допомагають фальсифікувати продукти харчування. І прикро, що деякі діючі правові норми дозволяють це робити, в свою чергу заганняючи в економічну та правову пастку товаровиробників органічної продукції.

«Головне – якої якості буде вирощене зерно. Лікарі б'ють на сполох, що пестициди та інші хімічні речовини, які на більшості сільгосппідприємств використовують для підвищення урожайності, шкодить здоров'ю людей. Ми одержуємо екологічно чисту, корисну для харчування продукцію. Але зараз вона коштує так само, як і та, що вирощена із використанням пестицидів. Ту й іншу зсипають в одну купу. Чому так? Тому що попереду в сучасному світі йдуть гроші, а треба на перше місце ставити людину», підкреслює прописні істини вчений.

Прийнятий Закон України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва ...» від 2018 року № 2496–VIII, з влучного виразу Семена Антонця, настільки ліберальний, що всю продукцію з полів України перетворив в органічну. Адже згідно норм і вимог закону, строк переходу і освоєння екологічно чистого землеробства дозволяє це зробити за 2 роки. Семен Антонєць добивався екологічної чистоти і органічної сталості 45 років, а закон – визначив 2 роки.

Але незважаючи на ліберальність норм закону, органічним землеробством в Україні було охоплено до 2022 року, лише біля 400 тис. га або менше одного відсотку сільськогосподарських земель, проти 15-20 відсотків у країнах ЄС.

Вчений неодноразово вказував на необхідність зміни державної економічної політики: «...Зараз економісти більше працюють на папері, а основні висновки робляться в грошах. А щоб зробити повний економічний аналіз органічного землеробства, необхідно досконально знати, що потрібно біоті ґрунту, аби вона дала максимальну віддачу. Легше рахувати кілограми, тонни добрив, потрібно якнайкраще навчитися рахувати роботу мікроорганізмів».

«Наша ідеологія – створення добробуту. Не кимось, хто подарує нам той добробут, а власними руками».

Семен Антонєць постійно говорив: «Для того, аби суспільство успішно розвивалося, потрібно, щоб більшість людей працювали на землі. Чому? Тому що село є основою нації, і годувальником. Тут ліквідується ота споживацька тенденція, надзвичайно поширена останнім часом».

«Дух народу живе в селі» – казали пращури. «Добробут і духовність повернуться у глибинку, якщо ми вважатимемо: «Рідне село це і є справжня столиця»» – мовив Семен Антонєць.

Європейські країни вийшли на шлях рурбанізації, збереження сільських поселень і розселення міст у сільську місцевість. Ми зселяємо народ у столицю, і жодним чином не розбудовуємо українське село, яке забезпечує стійкість: екологічну, енергетичну, економічну, продовольчу і навіть військову та геополітичну.

«Хліб – державницька сила нації. Пісня – це її злет на красивих і могутніх крилах культури...» – вкотре лунає через десятиліття голос великого просвітителя Семена Антонця.

«Оздоровлена, екологічно безпечна земля повинна отримати особливий статус, який би на законодавчому рівні забороняв застосовувати на ній отрутохімікати та інші не органічні препарати» – пише Семен Свиридонович [55, с. 155]. Нажаль вченого не почули, незважаючи, що в господарстві Героя України побували президенти, прем'єри, міністри і депутати, а господарство відвідали тисячі делегацій, в тому числі із 42 країн світу.

Економічний опортунізм і приватний інтерес на копійку, перевищує державний на мільйон. Оздоровлений за 45 років ґрунт, для фермера і власника паю, лише засіб для збагачення, ігноруючи і безоплатно споживаючи надбане роками, власники паїв повертаючись

до традиційного землеробства, де урожай може сягнути великих рівнів, знову споживають і нищать природню родючість, а інтереси майбутніх поколінь та сталого розвитку ігноруються.

Тільки нормативно-правовий захист оздоровлених ґрунтів, як невіддільних поліпшень і обов'язковість компенсацій з боку власників паїв оздоровлених земель зупинить хижацьке ставлення до екологічно-чистих ділянок.

Необхідно заборонити повернення до традиційного землеробства органічно-оздоровлених земель, на законодавчому рівні і визначити особливу унікальну заповідність земель НВП «Агроекології» в Полтавській області. Це дійсно справедлива оцінка внеску Семена Антонця в розвиток України і сталого розвитку світу.

Життєвий шлях Семена Антонця, новітній зразок поведінки людей, які забезпечують вирішення глобальних екологічних проблем.

Тільки перемігши споживацького ідола і власний меркантильний інтерес на користь матінки Землі ми станемо «Блаженні лагідні, бо вони успадковують землю».

Семен Антонєць будучи носієм Екологічної Свідомості, як вищого елементу розуму, намагався через пробудження поєднати ідеї із Всесвітом.

Семен Свиридович володів моментом пробудженої дії – ентузіазмом, як глибокого задоволення від діяльності землероба, коли насолода стала ентузіазмом екологічно важливої дії.

Діяльність Великого Еколога особливо визначна, тому що імпонувала Всесвіту, раціонально використовуючи найдорожчий елемент природи – Землю.

Особливої гостроти у світі, егоїстична концепція привласнення набуває, щодо несправедливого перерозподілу природньо-ресурсних благ і особливо землі, та несправедливий перерозподіл природньо-ресурсної ренти.

Егоїстичний економічний опартунізм підсилюється технічним прогресом і наукою, коли штучна родючість і хімізація не просто тисне на природню родючість, а споживаючи, знищує її, залишаючи прийдешні покоління жебраками природи.

Учення Семена Антонця долучилось до формування суспільно-етичного високоморального підґрунтя, екоментального ядра еколого-етичної поведінки, що повинна запанувати в суспільстві.

Українська держава і суспільство повинні долучитись і забезпечити збереження НВП «Агроекології» для прийдешніх поколінь.

Таким чином, екофілософія Семена Антонця, його організація виробництва є прикладом інституціонального змісту сталого розвитку земельних відносин в Україні і закономірним ментальним майбутнім людства.

Методологічною основою об'єктивного розуміння та формування сталих земельних відносин в Україні є принципи інвайронментального підходу до сталого розвитку економічних систем.

Існуючий стан геополітичного економічного опортунізму більшості народів і країн світу не просто споживає природні ресурси планети, а і знижує природньо-ресурсний потенціал. Пошук шляхів та механізмів поліпшення і виправлення ситуації і формує мету даного наукового дослідження, яке пропонує одну із найбільш прийнятних і дієвих економічних моделей організації економічних систем для сталого розвитку, як окремих країн, регіонів так і для світової спільноти.

Економічні теорії, вчення та наукові школи в різні історичні епохи намагалися описати існуючі суспільні економічні відносини, порядки і визначити найбільш раціональні шляхи перспективного розвитку та ефективної діяльності суб'єктів економічних відносин.

Якщо раніше економічні теорії опікувались, в більшості, проблемами матеріальних благ і економічних переваг, джерелами багатства та благополуччя влади і народів, недопущення та подолання виробничо-економічних криз і негативних соціально-демографічних явищ, то сучасні геополітичні виклики вимагають концентрації наукової думки у еколого-економічних та еколого-виробничих сферах, які погіршуються антропогенним впливом людства на ноосферу та ігноруванням екологічних і загально-людських цінностей з боку країн-агресорів у війнах проти людства, людяності та довкілля.

Вчені світу знаходяться в постійному пошуку методик та механізмів впливу на суспільства, виробництво, споживання і ментальність людства для раціонального подолання соціально-економічних загроз та екологічних викликів планетарного масштабу.

Пошук шляхів і механізмів подолання геополітичного економічного опортунізму, щодо споживання природних ресурсів планети та зниження природньо-ресурсного потенціалу і економічними методами формує мету наукових досліджень багатьох вчених.

В історичному плані вклад в економічну теорію особливо виділено вчених-мислителів: Геосіда, Ксенофонта, Арістотеля, Евкліда, Томаса Мальтуса, Давида Рікардо, Франсуа Кене.

Вчені-економісти і сьогодні повинні зайняти особливе місце поряд з екологами та природознавцями, адже тільки регуляторні норми і дієві економічні, фінансові механізми, санкції і стимули можуть сформувати інвайроментальну економічну систему майбутнього, як базис сталого життя планетарного масштабу.

Після наукового дослідництва Геосіда, Ксенофонта, Арістотеля ішли тисячоліття темних віків, в яких релігійні догми і норми поведінки все ж підтримували соціальну, економічну справедливість, рух до загального блага розпочали Ф.Аквінський (1225-1274) та Ібн-Хальдун (1332-1406) з концепцією «Соціальної фізики», де гроші відображали вміст людської праці у товарах. Фома Аквінський підніс товарно –грошові відносини, але наголошував, що гроші не можуть породжувати гроші, повертаючись до релігійних установ єдності моралі і економічного життя, але на відміну від релігійних пророків обґрунтовуючи відсоток позичальників, підкреслюючи, що приватна власність більше відповідає природі людей ніж колективна.

Починаючи з давніх часів еволюція економічних знань, теорій і шкіл, пройшла складний шлях наукового пошуку починаючи з ранніх економічних творів Геосіда, який ще у VIII ст. до н.е. вбачав розвиток суспільства тільки в чесній праці, започаткування основ економічного вчення у «домострої» Ксенофонта (430-355 р. до н.е.), у працях борця з приватною власністю та поборника державного регулювання Платона (427-347 до н.е.) та дійсно титана наукового пізнання, логіки і виявлення абстрактних економічних закономірностей, але захисника рабства, Арістотеля (384-322 р. до н.е.) (Табл.1.1.2).

Меркантилізм вперше доказував необхідність впливу державного регулювання господарської діяльності, пільгове кредитування і субсидіювання національних економік, високі митні платежі, але на користь торгово-монопольних інститутів, виділяючи гроші, як головне багатство держав, діючи виключно для цілей наживи і споживання, коли грошові економічні інтереси переважали інші морально-етичні, соціальні, екологічні та інші інтереси .

Але у прірві економічного опортунізму, на вершинах грошових пірамід, меркантилізм так і не знайшов шляхи суспільного і геополітичного успіху.

У 1659 році сформовано оригінальну і раціональну економічну теорію «економічної бази» П.Курта (1620-1695 рр.), який виділяв базовий (локальний) сектор, що здатний забезпечити економічний ріст регіонів.

Але фізіократи, на чолі з Франсуа Кане, визначали чистий дохід від землі, як основу основ національного багатства, а фермерів, як найбільш «продуктивний клас», і в той же час визначаючи купців, промисловиків і ремісників – «безплідним класом».

У XVII ст. Франсуа Кене, мав вплив і на К. Маркса, який розвинув теорію комунізму, і на А.Сахарова, який розвінчував марксистку теорію. На, емпіричному рівні пізнання, Ф.Кене підійшов і підвів економічну теорію до визначення унікальної значимість природних ресурсів і особливо землі, до сучасних систем ближче ніж більшість вчених економістів не тільки XIX, а і XX століття.

Теоретичні наукові праці Адама Сміта (1723-1790), Томаса Мальтуса (1766-1834), Давида Рікардо (1772-1823), Дж. Мілля (1806-1873) завершили процес становлення класичної політичної економії, а теоретичні розробки Ж.Бодена, Д.Юма лише підсилили класичну теоретичну базу політекономії, яка підвела економічну теорію до проблем розвитку людства, народонаселення та перерозподілу доходів від природних ресурсів (ренти).

Таблиця 1.1.2 - Еволюція та розвиток наукового пізнання сфери економіки від VIII ст. до н.е. до XIX ст.

Давні часи		Передсучасний період (докласичні школи)	
VIII – VII ст. до н.е.	Ранні твори	XVI - XVIII ст.	Меркантилізм
	«Робота і дні»		Економічний націоналізм. Гроші понад усе. Гроші і Саламацька школа Торговий баланс
	Геосід (776 р. до н.е. –VII ст. до н.е.)		Ж.Боден (1530-1596) В.Стаффорд (1554-1612) Т.Ман (1571-1641) Т.Мор 1478-1535) А.Монкретьєн (1575-1621) Ж.Кольбер (1619-1688) В.Петті (1623-1687)
IV ст. до н.е.	Основи наукового пізнання і економічної логіки	1659	Теорія економічної бази
	Фан Л. (517 р. до н.е.) Ксенофонт (430-356 р. до н.е.) Чапакія (350 р. до н.е.) Арістотель (384-322 р. до н.е.)		Регіональна економіка
			П.Курт (1620-1695)
I-X ст.	Релігійні постулати, заповіді і норми економічної поведінки	XVIII ст.	Фізіократи
	Закони економічної і соціальної справедливості		«Природні ресурси найважливіші»
	Ісус Христос, Пророк Мухаммед, Апостоли, Святі		Франсуа Кане (1694-1774) В.Гурне (1712-1759)

Давні часи		Передсучасний період (докласичні школи)	
			Клінічні школи Ж. Тюрго (1727-1781)
XIII ст.	Розвиток вчень з економіки	XVIII ст.	Багатство народів
			Адам Сміт (1723-1790 рр.)
	Фома Аквінський (1225-1274 рр.) Ібн-Халдун (1332-1406 рр.) Дунс. Скот (1265-1308 рр.) Антонін Флорентійський (1389-1459 рр.) Н.Копернік (1473-1543 рр.)	XIX ст.	Теорія Мальтуса
			Томас Мальтус (1766-1834 рр.)
		XIX ст.	Теорія земельної ренти Давид Рікардо (1772-1823)

Джерело: сформовано авторами

Тріада Адама Сміта: земля, праця, капітал, будучи класичним фундаментом економічного базису слугувала вченому, як опора у дослідженнях про природу і джерела добробуту народів, посередництвом дії «невидимої руки ринку» у концепції вільного ринку, завдяки якому, через власний приватний інтерес, на думку вченого, виграють усі.

Ідеї А.Сміта підсилив Д. Рікардо, але відокремивши особливу значимість землі і інших природних ресурсів у теорії ренти .

Опираючись на класичні економічні вчення, сучасні економічні теорії і школи продовжують пошук економічної істини, часто переплітаючись та запозичуючи ідеї, отримуючи синергетичні результати, поєднуючи економіку з природничими науками, з соціальними, екологічними, релігійними та правовими інститутами і геополітикою (Рис.4).

Марксизм Карла Маркса, розвиваючи теорію трудової і прибавочної вартості фактично, описав теорію капіталу, як тогочасну об'єктивну модель економічного опортунізму і розвитку протиріч капіталістичної системи.

Маржиналісти австрійської школи сформували теорію граничної корисності, описуючи економічні процеси і розвиток з позицій теорії вартості.

РОЗВИТОК СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ТЕОРІЙ

Маржиналізм 1860		Пролетарська 1840		Історична школа 1820	
Австрійська школа К.Менгер У.Джевонс Л.Вальрас		К.Маркс		В.Рошер Ф.Ліст Р.Джон Т.Веблен	
Неокласицизм 1870					
Австрійська Ф Візер К.Менгер Ф.Еджворт	Математична Дж. Кейс В.Паретто Д.Кларк	Американська Ф.Стокман Ф.Перу Ф.Нортгауз	Кембріджська А.Маршалл А.Пігу С.Джевонс	Кейсіанство 1930 ДЖ.Кейс	Соціалізм 1920 Ф.Тейлор О.Ланге А.Лернер
Інституціоналізм 1900					
Р.Веблен О.Конт Л.Мітчел У.Гамільтон М.Вебер Д.Коммон					
Неолібералізм 1970		Нова класична теорія 1970		Неокейсіанство 1960	
Ф. Хайєк Л.Мізес В.Ойкен Л.Ерхард		Р.Лукас Д.Мут Е.Прескотт		Дж. Хікс С.Кузнець А.Харсен Самуельсон П.Сраффа	
Неконституціоналізм 1970		Р.Коуз Дж. Гелбрейт Дж.Бюкенет			
Монетаризм 1975		Нова кейнсіанська економіка			Конституційна економіка 1960
Чиказька школа М.Фрідмен		Е.Фелпс Д.Тейлор			

Т.Беккер Р.Познер Ю.Фома	Д.Акерлоф Х.Діксон	Е.Сото Д.Ролз Дж.Кейнс Б.Леоні Д.Бюкенен Г.Таллок	
Теорія базових чинників 2008	Інформаційна економіка 1980	Відродження кейсіанства 1980	Нова інституціональна економіка 1980
Л.Гурвич Е.Мескін Р.Маерсон	Дж.Акелар Дж.Стігліц	Д.Строес-Кан О.Бланшар М.Волф	
			Д.Неш Д.Норт Г.Саймон
Еколого-економічні школи 1990		Інвайро-ментальна економіка 1995	
А.Геореску-Рочен Г.Дейогі К.Панар Е.Остром Р.Констанца	А.Янсон М.Ширлі Е.Шумахер К.Боулдін Л.Альтена-Альєр	А.Холпер Б.Кант Б.Шолтенс М.Реймерс	

Рисунок 1.1.4 - Розвиток сучасних економічних теорій за XIX - XXI ст.

Джерело: сформовано авторами

Неокласицизм багатством економічних шкіл опираючись на маржиналізм, моделюючи економічну істину, сформував економічні школи: математичну, американську, кембриджську та австрійську. Представники шкіл розглядають чисто економічні моделі і визначають обличчя економічної науки світу, де переважають суб'єктивізм, статистичні методи аналізу, граничні величини, чисто ринкові теорії, економічно нейтральні до політики і соціальних чинників, виключно з позиції відомої моделі: «попиту-пропозиції». Указані школи об'єднує методичний економічний індивідуалізм, раціоналізм чисто-економічної поведінки економічних агентів в умовах ринкових рівноваг.

Німецький біолог Е.Геккель (1866) дав визначення екології, як економіки природи, указаний термін і завоював світ.

Екопотенціарний ріст споживання природних ресурсів після промислової революції людством визначався, як нормальний шлях прогресу, але починаючи з 1930-х років економісти звернули увагу на моделі управління «невідновними» ресурсами (правило Хотеллінга). Тоді у працях вчених бачимо перші наведені проблеми в сфері невідновних природних ресурсів.

Т. Мальтус (1798) описував катастрофу перенаселення, Д. Міллє визначив необхідність розвитку і приведення до сталого стану економіки, щоб та не перевищувала несучу здатність екосистеми планети, що і переплітається з доповіддю Римського клубу «Межі зростання» (1972 р.) , адже ми споживаємо в 1,5 рази більше природних ресурсів ніж регенерує планета, а деякі країни в 4-5 разів.

Указані тенденції вивчав і порушував ще А. Сміт у роботі «Багатство народів», де вказував, що з часом природні ресурси збіднюють, а розподіл досягне меж ефективності, визначаючи 200 літній період росту, а потім перехід до стабільної чисельності людства .

Джон Кейне, також визначав, що любов частини людства до наживи вимагає, що цілі вище засобів і віддає перевагу корисному.

Н. Георгеску-Роген у роботі «Закон ентропії і економічний процес» (1971) доводив, що другий закон термодинаміки визначає межі економічного зростання, а ріст ентропії в економіці формує екологічні межі, яких вона може досягнути.

Ернст Шумахер в праці «Прекрасне в малому: Вивчення економіки з огляду на інтереси людей»(1973) описав екологічні наслідки економічного росту, запропонувавши «буддійську економіку» .

У 1990 році вчені Г. Дейлі, Р. Констанца, А. Янссон, Д. Мартінес-Альєр створили «Міжнародне товариство екологічної економіки», визначивши три основні положення:

- економіка вбудована в природу, а економічні процеси є біологічними, фізичними і хімічними процесами перетворення природи;
- екологічна економіка – місце зустрічі екологів і економістів;
- екологічна економіка – вимагає наукових міждисциплінарних досліджень, де економічні процеси пов'язані з фізичною реальністю.

По суті екологічна економіка є свого роду синергетичним синтезом неокласичної і ресурсної економіки, в поєднанні з економікою природокористування та традиційною екологією (Рис. 1.1.5).

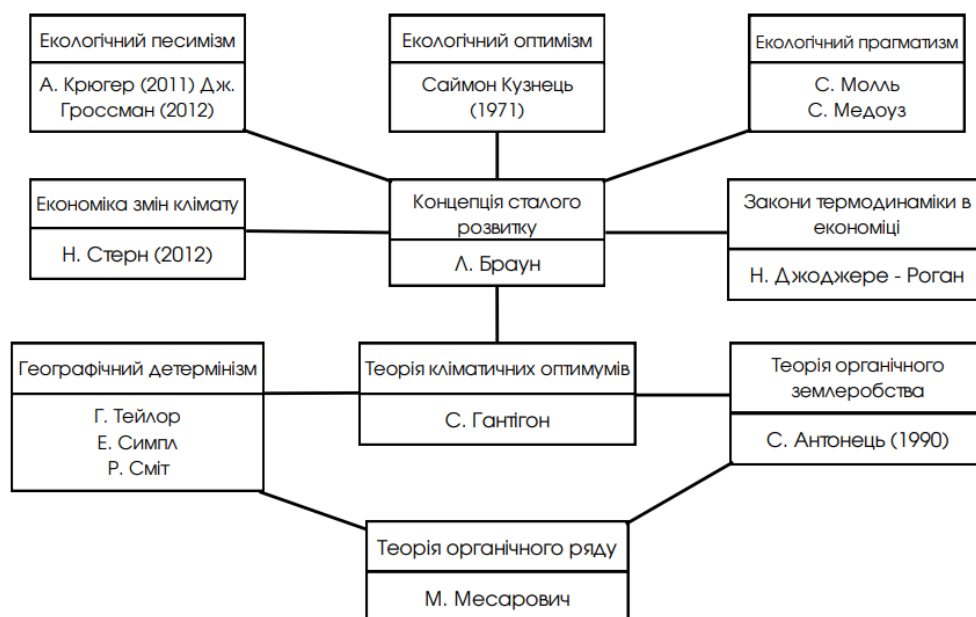

Рисунок 1.1.5 - Еколого-економічні теорії сучасності

Джерело: сформовано авторами

Незалежно від ефективності виробництва природні ресурси будуть виснажуватись, а ентропія у Всесвіті буде наростати.

Незважаючи, що на теренах України започатковане вчення В.Вернадського про ноосферу, плату за природокористування почали вводити тільки з 1988 року, адже екологічна ціна економічних благ дуже висока, але ціна природних ресурсів ще вища.

Екологічна революція суспільної свідомості започаткована Володимиром Вернадським привела людство до інвайроменталогії, що породила інвайроменталізм, як соціальний екологічний рух (Рис.1.1.6).

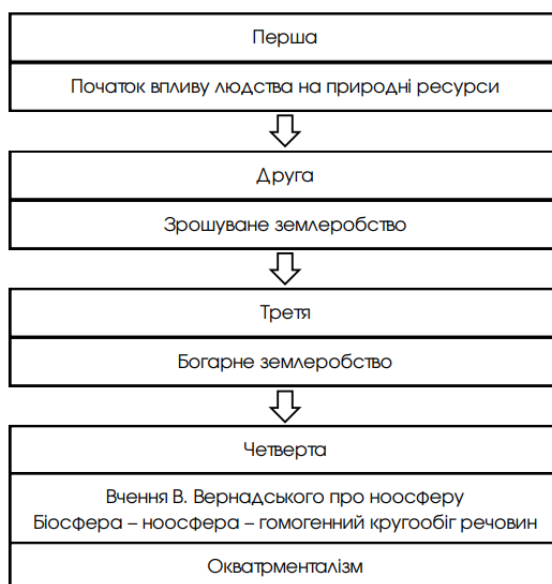

Рисунок 1.1.6 - Екологічні революції людства

Джерело: сформовано авторами

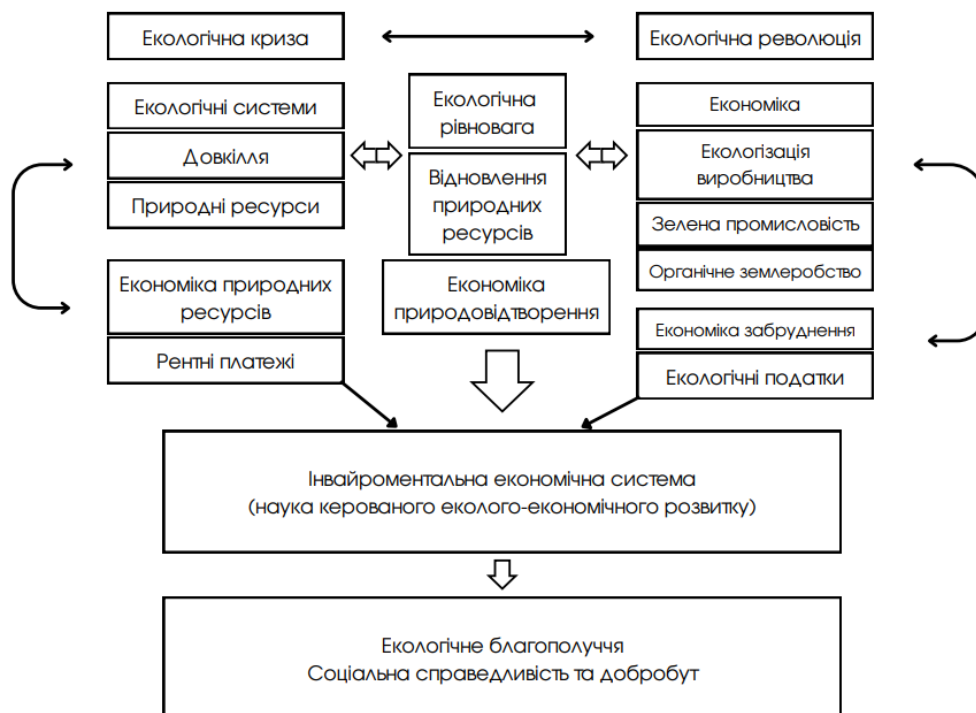

Рисунок 1.1.7 - Структурно-логічна схема інвайроментальної економічної системи

Джерело: сформовано авторами

Держави не можуть його ігнорувати і формуючи парадигму соціально-відповідального управління, враховуючи обмеженість природних ресурсів формують елементи інвайроментальної безпеки та інвайроментальні економічні системи країн.

Визначаючим об'єктом інвайроментальної економіки є екологічні, економічні та соціально-ментальні інститути і інституції на різних ієрархічних рівнях поєднуючи природне середовище, виробництво (економіку) і людину, регулюючи їх комплексні взаємодії і забезпечуючи раціональний розвиток відносин, які в свою чергу і є предметом вивчення інвайроментальної економічної науки.

Місія інвайроментальної економіки реалізована і запроваджена рядом країн Європи та включає:

- справедливу оцінку потенціалу суспільних благ навколишнього природного середовища і обмежених природних ресурсів;
- оцінку і зіставлення витрат та результатів у сфері споживання і заміності природних ресурсів, як обґрунтування раціонального суспільного вибору;
- моніторинг, вивчення та попередження ринкових провалів використання ноосфери;
- моніторинг і економічну оцінку та обрахунок еколого-економічних екстерналій, як зовнішніх негативних екологічних ефектів та індексація факторів, процесів і результатів;
- методи і системи оцінки екологічних збитків від екологічної агресії, забруднення, споживання ресурсів, війни;
- розробку світових стандартів, нормативів, стимулів і санкцій;
- формування моделей і механізмів регулювання раціонального соціально-економічного середовища [7].

Інвайроменталізм відображає не тільки необхідність врахування обмеженості природних ресурсів, а й вимагає врахування маркетингом негативного впливу на природу, коли споживання збільшується ігноруючи негативні наслідки для довкілля.

Вчені постійно звертаються в еколого-економічну сферу, так Клод Пинар (Канада) – відстоюючи теорію інституціональних договорів розвиває економічні школи в сфері прирокористування, а особливо водокористування.

Перша жінка, Нобелівський лауреат в економіці Еліонор Остром (2009), сформувала оптимальний інституційний механізм управління природними ресурсами і спільно з Олівером Уільямсоном (2009) – представником нового інституціоналізму – побудували модель управління, де екологічні ресурси використовуються без приватизації, без одержавлення, а напряду «людина - природа» .

Вчені на чолі з М. Ширлі, президентом інституту Р.Коуза вивчають, виключно питання ресурсопостачання і еколого-економічного регулювання. Вплив природних ресурсів на інститути дали світу «теорію ресурсного прокляття» .

Особлива цінність окремих економічних теорій, економічних шкіл, аналізу в економіці, визначена тим, що різні народи і країни проживають в різних економічних часових періодах, але екологічне життя кожного проходить в екологічному сьогоденні.

Іван Франко підкреслював, що «ліків від усіх хвороб не існує», тому роль кожної економічної теорії і наукових вчень, це як ліки для окремої економічної проблеми, часового та локального рівня і мають право на життя та безцінні для суспільства.

Умовою успішного геополітичного розвитку будь якої країни в сучасному світі, це не лише успішне політичне союзне оточення або блок, а скоріше геополітична самодостатня стійкість і безпека в усіх вимірах: еколого-економічному, природньо-ресурсному, енергетичному, продовольчому, суспільно-демографічному, освітньо-науковому і мілітарному.

Еколого-економічна-базово-фундаментальна об'єктивна реальність, яка опирається на постулати екологічної нейтральності, інвайроменталізму, раціонального і ефективного природоресурсного користування, екологобезпечну інноваційну економіку з мінімальним навантаженням і мінімальною ентропією на екосистеми, що забезпечує не лише споживання

відновних та невідновних ресурсів, а і приріст природньо-ландшафтного потенціалу, як сталого розвитку для прийдешніх поколінь, сучасний тренд розвитку світової спільноти.

Указане можливо реалізувати, лише за умови підкорення приватних і суспільних інтересів цілям інвайроменталізму та відповідність економічним і фінансовим цілям інвайроментальної економіки.

Це означає на поверхні: формування і підтримка реальних натуральних, біосферних і грошових балансів (економічного) споживання та ентропії і відновлення природи, включаючи самовідновлення природних систем і комплексів та витрати на штучне відновлення.

Візьмемо «Державну стратегію управління лісами України до 2035 року», де слова «...глобальне потепління...застарілі підходи...нагальна потреба, оптимізація, реорганізація, гендерно-орієнтовані підходи, екологічна стійкість...» не несуть навантаження ні організаційного, ні економічного, ні екологічного. Але за текстом дві новини: комунальні ліси – до держави, а держлісгоспи об'єднати в одне єдине акціонерне товариство, ДП «Ліси України», і два абзаци із 40 сторінок відведено для екологічної стійкості. Тобто екологічна «Лісова казка», не говорить ні про великі вирубки – «Сезон тиші» і не визначає жодних доступних планових площ заліснення в Україні на 2024-2025 роки (виробництво лише 200 млн. саджанців у рік).

За результатами роботи досліджено та визначено, що в реальній інвайро-ментальній економічній системі спожитий ресурс підлягає відновленню і приросту, за умови, якщо:

- кошти від вирубки лісів (лісова рента) в Україні (1 млрд. 100 млн. грн., як плата за спеціальне використання лісових ресурсів (1 куб сосни – 304 грн.)) виключно направляються на лісовідновлення і лісопосадки, та лісоутримання (Великобританія 13,7\$ за 1м³, що в 2 рази вище ніж плата в Україні);
- кошти за водокористування в Україні – (рента) (з Дніпра за 1 м³ – 0,86 грн., підземні води Полтавщини – 1,16 грн.) сумарно складають 1100 млн. гривнів в рік по Україні (для порівняння в Європі рента від 12 злотих (120 грн.) у Польщі, до 9 Євро за 1 м³ води в Данії направляються на захист і охорону прісних вод);
- земельна рента в Україні складає біля 27 млрд. грн. (до 2022 року), або біля 500 грн. за 1 га земель, включаючи землі всіх категорій, при чому за с/г землі рента складає від 0,3 до 5% від НГО ріллі, або від 100 до 1500 грн. за 1 га в рік. В Європі від 1,6 до 3,4% від вартості землі, тобто якщо в Данії вартість 1 га біля 20 тис. Євро, то податок складає від 300 до 650 Євро за 1 га в рік, або 100 разів вищий ніж в Україні. Роботи по докорінному поліпшенню земель (меліорація) в Україні припинені, а кошти від землі до землі не повертаються.

В Україні рентні платежі за руди і природні вуглеводні складають від 5 до 24% від вартості і по рівню відповідають нормативам ЄС і Світу.

Крім рентних платежів екологічні податки у державних фінансах країн Європи і головне, за умови цільового використання, складають біля 400 млн. євро –за забруднення, транспорт і енергію.

Цілі екологічного курсу і екологічної нейтральності для України залишаються нездійсненими, незважаючи на всі декларативні заяви і намагання посадовців, якщо в Україні не будуть здійснені кроки щодо формування інвайроментальної економіки, а еколого-економічні розрахунки не сформулюють стан раціонального ресурсоспоживання та суспільно-

справедливого формування, сплати і перерозподілу та цільового використання рентних платежів.

Особливо далекі до цілей сталого розвитку існуючі державні нормативи платежів ренти за спеціальне лісокористування, використання прісних вод та землі.

Низькі ренти за вирубані ліси, використану воду, і природню родючість дорого обійдуться не тільки нинішньому поколінню, а ще будуть дорожчими для прийдешніх поколінь, які ми обкрадаємо.

Без еколого-економічної політики в Україні націленої на цільове використання рентних платежів і екологічних податків не тільки не відновимо природно-ресурсний потенціал, а і не утримаємо ситуацію, коли ентропія буде поглинати територію, поселення, річки, тваринний і рослинний світ та населення нашої країни, приріст якого найнижчий у світі.

До країн агресорів, як військових так і екологічних, які знищують природньо-ресурсний потенціал планети, басейни рік, морів і океанів необхідно накладати світові економічні санкції, які компенсують і зупиняють шкоду ноосфері та змусять агресора відновити природньо-ресурсний баланс екосистем.

В Україні занижені і несправедливі рентні платежі за спожиті природні ресурси та екологічні податки, які не тільки обкрадають народ України, а і підривають економічну, фінансову, та мілітарну геополітичну стійкість України та знищують еколого-ландшафтний та соціально-демократичний потенціал країни.

Тільки детінізація і виведення економіки України з підпілля, використання та встановлення нормативів рентних платежів на рівні країн Європи, створить еколого-економічний фундамент геополітичної мілітарної стійкості і здатності та безпеки України.

Запропоновані інвайронментальні підходи та формування інвайрон-ментальної економіки цільової рентної політики слугують основою забезпечення сталого розвитку України.

Список інформаційних джерел:

1. Шарий Г.І. Інституційне забезпечення розвитку земельних відносин в аграрному секторі України: [монографія] / Г.І. Шарий. – Полтава. – 2016. – 601 с.
2. Лопатинський Ю.М. Інституціоналізація транзитивної економіки / Ю.М. Лопатинський // Наукові праці ДНТУ. Сер.: Економічна. – 2006. – Вип. 103, Ч. 1.
3. Боровий В. Аналіз обігу (купівлі-продажу) земель та оцінки земельних ділянок сільськогосподарського призначення / В. Боровий, А. Олінович, О. Іванченко // Землевпорядний вісник. – 2013. – № 11.
4. Гуторов О.І. Напрями формування сталого сільськогосподарського землекористування в умовах трансформації земельних відносин / О.І. Гуторов // Економіка та управління АПК: Зб. наук. праць. – Біла Церква, 2010. Вип. 4 (81).
5. Шарий Г. І. Екофілософія Семена Антонця, щодо органічного землеробства, як методу нетрадиційного землекористування / Г. І. Шарий // Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. - 2024. - № 1. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zemleustriy_2024_
6. Naess A. The Shallow and the Deep. Loong – Range Ecology Movement // Injury/ – 1973/ – № 16.

7. Шарий Г.І. Інвайронментальна економічна система – базис сталого просторового розвитку//Шарий Г.,Угненко Є.,Шара С.,Сорочук А.// Зб.наук. праць Укр.ДУЗТ, Харків: Укр.ДУЗТ (2025), вип.№212.